

เจ้าของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่ปรึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), ศาสตราจารย์ ดร.
ศาสตราจารย์พิเศษ จ्ञานงค์ ทองประเสริฐ
ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศทเวทย์
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม
ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ราชบัณฑิตสถาน
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ข้าราชการเกษียณอายุ มหาวิทยาลัยศิลปากร
สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการบริหาร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทุม อังกูโรหิต

ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการประจำฉบับ

รองศาสตราจารย์ ดร.ปรกรณ์ สิงห์สุริยา

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สิทธิ บุตรอินทร์
ศาสตราจารย์ ดร.เดือน คำดี
ศาสตราจารย์ สุรัชชัย หวันแก้ว

ข้าราชการเกษียณอายุ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ราชบัณฑิตยสถาน
ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
IULM University Via Carlo Bo, 1 Milan, Italy

ศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตเรเจริญ
ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
ศาสตราจารย์ ดร.สุวรรณา สถาอานันท์
รองศาสตราจารย์ ดร.ปรกรณ์ สิงห์สุริยา
รองศาสตราจารย์ ดร.ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชานปวีช ทัตแก้ว
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริประภา ชะนะญาณ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัคทวี อมาตยกุล

ฝ่ายประสานงานและสมาชิก

นางรุ่งรัตน์ อ่วมจินดา นางไพรินทร์ แยมศรวล
สำนักงาน ชั้น ๑๓ อาคารบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
รหัสไปรษณีย์ ๑๐๓๓๐ โทรศัพท์ ๐๒๒๑๘๖๕๔ โทรสาร ๐๒๒๑๘๖๕๒

อัตราค่าสมาชิก

๑ ปี ๓ ฉบับ ๖๐ บาท ๑ ปี ๖ ฉบับ ๑๒๐ บาท ๑ ปี ๑๕ ฉบับ ๓๐๐ บาท

สมัครเป็นสมาชิกติดต่อฝ่ายสมาชิกที่ สำนักงานวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาคารบรมราชกุมารี ชั้น ๑๓

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทรศัพท์ ๐๒-๒๑๘๖๕๔ Email : cubsc@chula.ac.th

ธนาณัติสั่งจ่ายศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปณฝ. จุฬาลงกรณ์ ๑๐๓๓๒

จำนวนหน้าปกเล่มละ ๒๐ บาท

สารบัญ

ศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทยที่ทำให้ชาวพุทธไทยเข้าใจพระพุทธศาสนาผิด
วัชระ งามจิตรเจริญ
(๓)

การศึกษาสัททาธิบายจากปาฏิโมกขสูตรในคัมภีร์มหาวิงค์
สมันตปาสาทิกา และ กังขาวิตรณี
พระมหานิรันดร์ เชื้อชิด
(๒๓)

การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ
ณัฐวรรณ ถิระวารวิสิฐ
(๓๓)

การบูรณาการพุทธธรรมและภูมิปัญญาทางการเกษตร
ของชุมชนเกษตรอินทรีย์
พระครูธรรมธรรวเดชา อคฺคเตโช
(๔๔)

วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
JOURNAL OF BUDDHIST STUDIES CHULALONGKORN UNIVERSITY

ISSN 0858-8325 ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ มกราคม - เมษายน ๒๕๖๑

บทบรรณาธิการ

ความเข้มแข็งของพุทธศาสนศึกษาขึ้นอยู่กับปัจจัยใดบ้าง ปัจจัยประการแรกได้แก่ความเข้าใจที่ชัดเจนว่าพุทธศาสนศึกษาเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิชาการ มิได้มีเป้าหมายเพื่อเผยแผ่ศาสนาหรือสร้างศรัทธากล่าวคือ มิใช่การสอนตามแนวทางแบบจารีต อันที่จริงต้องมีความตระหนักว่าเนื้อหาและวิธีการสอนตามแนวทางแบบจารีตนั้นในตัวเองก็คือนิ่งหนึ่งของวัตถุแห่งการศึกษา (object of study) ของพุทธศาสนศึกษา ปัจจัยประการต่อไปเป็นเรื่องของความเข้าใจว่าพุทธศาสนศึกษานั้นมีธรรมชาติเป็นสหสาขาวิชา เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาต้องใช้สาขาวิชาอื่น ๆ มีปรัชญา

นิรุกติศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เป็นต้น

ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่าตัวพระพุทธศาสนาเอง ไม่ว่าจะเป็นในมิติของคำสอน ภาษาและคัมภีร์ ประวัติศาสตร์ จารีต ขุมชนศาสนิก หรือความสัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรม และการเมืองนั้น มีสถานะเป็นวัตถุแห่งการศึกษาของสาขาวิชาเหล่านี้ การนำวิชาการสาขาต่าง ๆ มาศึกษาพระพุทธศาสนาเช่นนี้เองที่ทำให้กล่าวได้โดยเบื้องต้นว่าพุทธศาสนศึกษาเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิชาการ เมื่อเป็นเช่นนี้ การกล่าวถึงพุทธศาสนาว่าต้องมี “การบูรณาการกับสาขาวิชาอื่น” จึงเป็นเรื่องที่ควรระมัดระวังอย่างยิ่ง

เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์แห่งการศึกษาและสาขาที่มาศึกษานั้น มิใช่ความสัมพันธ์เชิงบูรณาการ หรือหากจะกล่าวถึง “การบูรณาการพุทธศาสนศึกษากับสาขาวิชาอื่น” ก็ยังต้องระมัดระวังขึ้นไปอีก เพราะว่าพุทธศาสนศึกษาในตัวเองเป็นสหสาขาวิชาอยู่แล้วดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

ปัจจัยที่สามสืบเนื่องจากปัจจัยที่สองข้างต้น นั่นคือ ผู้ที่ศึกษาหรือทำงานวิจัยด้านพุทธศาสนศึกษาต้องได้รับการอบรมอย่างลึกซึ้งในสาขาวิชาใดสาขาวิชาหนึ่งเหล่านี้เป็นอย่างน้อย และเนื่องจากการเป็นกรยากที่จะมีความเชี่ยวชาญได้ในทุกสาขาวิชา หลักสูตรที่สอนพุทธศาสนศึกษาจึงจำเป็นต้องคัดเลือกที่จะเน้นสอนสาขาวิชาการใด หากผู้วิจัยขาดความชำนาญในสาขาวิชาแล้ว จะส่งผลให้ไม่สามารถศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาอย่างเป็นวิชาการได้ ข้อควรระวังคือ ความสับสนกับวิธีวิทยาการวิจัย (methodology) เพียงความรู้ในวิธีวิทยาการวิจัยยังไม่พอเพียงที่จะทำให้การศึกษามีความเป็นวิชาการแท้จริง เนื่องจากวิธีวิทยาการวิจัยมีฐานะเป็นเครื่องมือช่วยดำเนินการวิจัยที่ต้องมีพื้นฐานบนความรู้ในสาขาวิชามาก่อน

ปัจจัยอีกประการหนึ่งคือการวิจัยในพุทธศาสนศึกษานั้น ในที่สุดแล้วต้องแสดงให้เห็นว่าผลการวิจัยช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจอะไรเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จึงไม่จำเป็นต้องจัดอยู่ในพุทธศาสนศึกษาเสมอไป ตัวอย่างเช่นงานวิจัยที่พัฒนาการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนา สร้างนวัตกรรมทางวิชาการในสาขาศึกษาศาสตร์ แต่ไม่ได้ช่วยให้ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาได้มากขึ้น ในทำนองเดียวกัน การศึกษาความพึงพอใจของพระอาจารย์และเจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์อาจจะสร้างประโยชน์

แก่การบริหารจัดการของมหาวิทยาลัย หรือการศึกษาเพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์ดูแลสุขภาพหรือศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนอาจจะสร้างประโยชน์แก่การดำเนินการของหน่วยงานภาครัฐ แต่ทั้งสองก็มีได้นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาที่มากขึ้น เห็นได้ว่าสำหรับบรรดางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแต่ไม่เพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ถ้านำมานับรวมเป็นงานวิจัยทางด้านพุทธศาสนศึกษาเสียแล้ว ก็จะเป็นการบั่นทอนตัวพุทธศาสนศึกษาเอง ข้อนี้จะชัดเจนอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นการนำชื่อและทรัพยากรของสาขาวิชาไปลงทุนลงแรงเพื่อสาขาวิชาหรือการทำงานด้านอื่น

เมื่อพิจารณามาสู่จุดนี้แล้ว จะเห็นว่าพุทธศาสนศึกษาคือการนำวิชาการสาขาต่าง ๆ มาศึกษาพระพุทธศาสนาในมิติที่แตกต่างกันเพื่อมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น แต่สิ่งที่พบในวงการคือมีผู้ที่ศึกษาหรือทำงานในสาขาพุทธศาสนศึกษาแต่กลับปนเปกันระหว่างพุทธศาสนศึกษากับเนื้อหาการศึกษาพุทธศาสนาตามแนวจารีต ละเอียดที่จะพัฒนาความรู้ความเชี่ยวชาญในวิชาการสาขาใดสาขาหนึ่งเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาพระพุทธศาสนา หรือทำงานวิชาการในนามพุทธศาสนศึกษาแต่ผลงานจริงกลับสร้างประโยชน์ให้วิชาการสาขาอื่นหรืองานด้านอื่น ลักษณะเช่นนี้ในทางหนึ่งช่วยเพิ่มจำนวนผู้เรียนและนักวิชาการ เพิ่มจำนวนผลงานวิชาการ หรือแม้แต่เพิ่มจำนวนงบประมาณการวิจัย แต่โดยเนื้อแท้แล้วเป็นการบั่นทอนตัวพุทธศาสนศึกษาเอง หากเราจะกลับมาหาแก่นของพุทธศาสนศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่สาขาศึกษานี้ ก็จำเป็นต้องนำปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้นมาใคร่ครวญและดำเนินการให้เป็นจริงต่อไป

ศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทยที่ทำให้ ชาวพุทธไทยเข้าใจพระพุทธศาสนาผิด

วัชรระ งามจิตรเจริญ*

บทคัดย่อ

ศัพท์ในภาษาไทยหรือคำไทยหลายคำเป็นคำยืมมาจากคำภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งบางคำเป็นศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อนำคำเหล่านั้นมาใช้ในภาษาไทยปรากฏว่ามีบางคำที่ความหมายเปลี่ยนไปและบางคำมีความหมายคลาดเคลื่อนจากความหมายเดิมที่ปรากฏในคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่งผลให้เกิดความเข้าใจผิดหรือเกิดความคลาดเคลื่อนสับสนในการทำความเข้าใจคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปด้วย เช่น คำว่า “กรรม” ในภาษาไทยหมายถึงบาปหรือการกระทำชั่วและผลของการกระทำชั่ว แต่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนากรรมหมายถึงทั้งการกระทำดีและการกระทำชั่ว และไม่ได้หมายถึงผลของการกระทำชั่ว และคำว่า “อโหสิกรรม” ในภาษาไทยหมายถึงการยกโทษให้ แต่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาหมายถึงกรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผล ไม่มีความหมายเกี่ยวข้องกับการยกโทษแต่อย่างใด ชาวพุทธไทยจึงต้องศึกษาให้เข้าใจคำสอนทางพระพุทธศาสนาและระวังอย่าให้สับสนระหว่างความหมายในภาษาไทยกับความหมายตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ : ศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตในภาษาไทย, ความเข้าใจพระพุทธศาสนาผิด

* ศาสตราจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Pali–Sanskrit Words in Thai Affect understanding of Buddhism

Abstract

A number of words in the Thai language are loaned from Pali-Sanskrit, some of which are technical terms in the Buddhist doctrines. When used in Thai, the meanings of some words have changed or shifted from the original Buddhist terms, often resulting in confusion or misunderstandings of the Buddhist doctrines among Thai people. For example, the word “karma” or “kamma” in the Thai language refers mainly to unwholesome actions and their effects, whereas originally, according to Buddhist doctrines, the word refers to both wholesome and unwholesome actions, and not at all to the effects of unwholesome actions. In a similar way, the word “ahosikarma” or “ahosikamma” refers to forgiveness, while its original meaning in Buddhist terms is karma that has no chance of producing effect, without any reference to forgiveness whatsoever. It is essential, then, that Thai Buddhists seek to understand Buddhist doctrines and their terms, and be attentive in distinguishing the Thai meaning from the Buddhist meanings of these words.

Keywords: Pali-Sanskrit words in Thai, Misunderstanding of Buddhism

ความน่า

ศัพท์ในภาษาไทยหรือคำไทยที่เป็นคำยืมจากศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตบางคำเป็นศัพท์ที่ใช้ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยปรากฏว่ามีบางคำที่ความหมายเปลี่ยนไปและบางคำมีความหมายคลาดเคลื่อนจากความหมายเดิมที่ปรากฏในคำสอนหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แม้ความเปลี่ยนแปลงหรือความคลาดเคลื่อนนั้นบางครั้งเป็นเรื่องภาษาปาก (ภาษาพูด) ที่ชาวบ้านเข้าใจกันไปเองก็ตาม แต่ก็ทำให้ชาวพุทธไทยบางคนเกิดการเข้าใจผิดหรือเกิดความคลาดเคลื่อนสับสนในการทำความเข้าใจคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปด้วย บางครั้งแม้แต่นักวิชาการยังเกิดความสับสนจนอธิบายความหมายของคำสอนทางพระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อน ดังจะเห็นได้จากปัญหาที่เกิดจากความหมายของคำว่า “ศิลปะ” ที่ในภาษาไทยมีความหมายที่ต่างจากความหมายในคำสอนทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “ศิลปะ” ในภาษาไทยมีความหมายส่วนหนึ่งหมายถึงการทำให้วัตถุวิจิตรพิสดาร เช่น เขาทำดอกไม้ประดิษฐ์อย่างมีศิลปะ และการแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ด้วยสื่อต่างๆ อย่างเสียง เส้น สี ผิว รูปทรง เป็นต้น เช่น วิจิตรศิลป์ ศิลปะการวาดภาพ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, ๑๑๔๔) ทำให้นักวิชาการบางคนอธิบายความมีศิลปะ ซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๘ ในมงคล ๓๘ คลาดเคลื่อนจากความหมายที่แท้จริงของมงคลข้อนี้ เพราะอธิบายความหมายของความมีศิลปะไปเป็นเรื่องของการสร้างงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับความไพเราะหรือความสวยงาม เช่น อธิบายว่า “ผู้มีศิลปะคือผู้ชำนาญในการทำเพื่อสร้างความพึงพอใจแก่บุคคล เช่น การตกแต่งบ้านเรือน การทำอาหารให้น่ารับประทาน การบรรเลงดนตรีให้เกิดความไพเราะ การขีดเขียนลงสีจนเกิดภาพวาดที่สวยงาม และการประพันธ์บทร้อยกรอง เป็นต้น” (วนิดา ขำเขียว, ๒๕๕๕, ๑๖๒) ซึ่งคำอธิบายนี้คลาดเคลื่อนจากความหมายของมงคลข้อนี้เพราะความมีศิลปะตามหลักคำสอนเรื่องมงคลหมายถึงहतโกศล คือความเป็นคนฉลาด

ในहतกรรม ได้แก่ เป็นช่างฝีมือ ทำงานให้สำเร็จเป็นชิ้นเป็นอันและประณีต ด้วยน้ำมือของตน (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิม ธมฺมธโร), ๒๕๓๙, ๑๔๙) และอรรถกถาของมงคลสูตร ก็อธิบายว่า ศิลปะมีทั้งของคฤหัสถ์และบรรพชิต ศิลปะของคฤหัสถ์คือ การงานที่เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น เว้นจากอกุศลกรรม มีการงานของช่างแก้วมณีและช่างทองเป็นต้น ส่วนศิลปะของบรรพชิต คือ การซ่อมสมณบริขารมีการกะจิวรและการเย็บจีวรเป็น และความเป็นผู้ขยันในการทำกิจต่าง ๆ ของเพื่อนสหพรหมจารี (อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ หน้า ๑๑๗) ดังนั้น ศิลปะหรือความมีศิลปะตามคำสอนเรื่องมงคล ๓๘ คือ ความเป็นผู้มีความชำนาญ มีฝีมือในการทำงาน รวมทั้งการขยันทำกิจของสงฆ์ โดยไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการทำงานศิลปะมีการภาพวาดเป็นต้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา บทความนี้จึงต้องการนำคำไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตโดยเฉพาะคำที่มาจากภาษาบาลีที่สำคัญบางคำซึ่งใช้ในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือมาอธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องสืบไป

ลักษณะของภาษาบาลีและความสัมพันธ์กับภาษาสันสกฤตและภาษาไทย

ภาษาบาลีเป็นภาษาของคนอินเดียที่ปัจจุบันถือว่าเป็นภาษาที่ตายแล้วโดยเป็นภาษาที่มีลักษณะใกล้เคียงหรือคล้ายคลึงกับภาษาสันสกฤตและถูกนำมาใช้ร่วมกันในภาษาไทยจนนิยมเรียกรวมกันว่า “ภาษาบาลีสันสกฤต” หรือ “ภาษาบาลีและสันสกฤต” กล่าวคือมีการนำทั้งศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมาใช้ปะปนกันในภาษาไทยโดยเลือกใช้ตามที่คนไทยชอบใจ ถ้าคำใดไพเราะถูกหูเราเรามักเลือกคำนั้นมาใช้ เช่น เราเลือกใช้ “อุทยาน” (สวน) ในภาษาสันสกฤต แทนที่จะเลือก “อุทยาน” ในภาษาบาลี ส่วนมากศัพท์ภาษาสันสกฤตจะมีความไพเราะมากกว่าศัพท์ภาษาบาลี เราจึงเลือกใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตมากกว่าศัพท์ภาษาบาลี แต่ถ้าศัพท์ในภาษาสันสกฤตออกเสียงยาก

เช่น “ปิตุฆวสถุ” (อาผู้หญิงหรือป่าที่เป็นญาติฝ่ายบิดา) ในภาษาสันสกฤตออกเสียงยาก เราจึงเลือกใช้ “ปิตุจฉา” ในภาษาบาลีแทน ถ้าคำภาษาบาลีกับสันสกฤตออกเสียงคล้ายกัน เรามักจะเขียนตามรูปสันสกฤต เช่น เราใช้ “อากาศ” ในภาษาสันสกฤตแทนที่จะใช้ “อากาศ” ในภาษาบาลี บางที่เราเขียนอย่างรูปสันสกฤตแต่ออกเสียงอย่างบาลี เช่น “ธรรม” เป็นคำที่เรานำมาเขียนเป็นภาษาไทยโดยเปลี่ยน ร ควบ มาเป็น ร หัน จากคำว่า “ธรม” ในภาษาสันสกฤต แต่ออกเสียงอย่าง “ธมม” ในภาษาบาลี คำจำนวนมากที่ใช้ในพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาบันทึกคำสอนก็ใช้รูปสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาที่ใช้บันทึกคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เช่น ศาสนา ศรัทธา กรรม กล่าวอีกอย่างก็คือเราแปลศัพท์ภาษาบาลีเป็นคำไทยที่เอามาจากภาษาสันสกฤต เช่น แปล “สตถา” เป็น “ศาสดา” ซึ่งสาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะภาษาสันสกฤตเข้ามาในประเทศไทยก่อนภาษาบาลี (บรรจบ พันธุเมธา, ๒๕๑๘, ๕-๖)

นอกจากนั้น คำไทยบางคำยังนำมาจากการผสมผสานทั้งศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตเข้าด้วยกัน เช่น คำว่า “ทัศนะ” (ความเห็น) (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๖, ๕๖๒) เป็นคำที่นำคำว่า “ทสฺสน” ในภาษาบาลี และ “ทรฺสน” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า ความเห็นเหมือนกัน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ๒๕๑๓, ๓๕๔) มาผสมผสานกัน โดยยังมีการใช้คำว่า “ทรฺสนะ” ที่มาจากคำว่า “ทรฺสน” ในภาษาสันสกฤตอีกคำหนึ่งด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๖, ๕๔๒)

ศัพท์ในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจะมีลักษณะหลายอย่างที่ต่างกับคำในภาษาไทย เช่น คำที่เรียกว่า “ศัพท์” จะสร้างขึ้นมาจาก “ธาตุ” คือคำที่เป็นรากศัพท์ที่จะนำมาใช้ตามลำพังไม่ได้ต้องมีการตกแต่งหรือปรุงแต่งให้เป็น “ศัพท์” โดยประกอบด้วยคำปรุงแต่งต่างๆ เช่น ประกอบปัจจัยเข้าข้างท้ายธาตุนั้น ๆ ธาตุเมื่อผ่านการตกแต่งแล้วจึงกลายเป็นศัพท์ซึ่งอาจเป็นนามศัพท์หรือกริยาศัพท์ก็ได้ ศัพท์ดังกล่าวยังไม่สามารถใช้ได้จนกว่าจะนำศัพท์นั้นมาแจกวิภัตติคือการแปลงรูปศัพท์นั้นๆ

ให้มีเครื่องหมายที่บอกความเกี่ยวข้องระหว่างคำศัพท์ที่แจกวิภัตติเรียบร้อยแล้วเรียกว่า “บท” ถือเป็นศัพท์สมบูรณ์เข้าความได้ทันที ซึ่งในการสร้างศัพท์ดังกล่าวนี้ จะมีการทำรูปวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความเป็นมา และความหมายของศัพท์นั้นๆ ด้วย ตัวอย่างเช่น “ชน” (ชน,คน) เป็นนามศัพท์ที่ปรุงแต่งขึ้นมาด้วยวิธีการของนามกิตก์โดยนำ “ชน” ธาตุ (เกิด) มาลง อ ปัจจัย โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า “กุสลาคุสล์ ชเนตติ ชโน” (ผู้ยังกุศลหรืออกุศลให้เกิด) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๕๐, ๒๖๐) เมื่อนำมาแจกด้วยปฐมาวิภัตติที่แสดงความหมายของประธานในประโยคเป็นเจ้าของกริยาในประโยคกลายเป็น “ชโน” จึงกลายเป็นบทที่เป็นศัพท์ที่สมบูรณ์แบบสามารถใช้สื่อความหมายได้ดังประโยค “ชโน อาคจฺจติ” (ชนย่อมมา)

นอกจากการสร้างศัพท์จากธาตุดังกล่าวซึ่งเป็นวิธีพื้นฐานแล้ว ภาษาบาลียังมีวิธีสร้างศัพท์แบบอื่นอีก กล่าวอีกอย่างก็คือ วิธีสร้างคำในภาษาบาลีมีหลายวิธีและคำคำเดียวกันอาจใช้วิธีสร้างได้มากกว่าหนึ่งวิธี และอาจทำได้หลายรูปวิเคราะห์ เช่น คำว่า “สุนข” (สุนข) ถ้าใช้วิธีนามกิตก์ จะเป็น สุน ธาตุ (ไป) ลง อ ปัจจัย แปลง อุณ (ในคำว่า “สุน”) เป็น อุณข มีรูปวิเคราะห์ว่า “สุนติ จจฺจติ สุนโข” (สัตว์ที่ไปเรื่อยๆ) หรือเป็น สฺ ธาตุ (ฟัง) ลง อ ปัจจัย แปลง อุ (ในคำว่า “สุ”) เป็น อุณข มีรูปวิเคราะห์ว่า “สามิกสุ วจฺ สุนตติ สุนโข” (สัตว์ที่เชื่อฟังเจ้าของ) แต่ถ้าใช้วิธีสมาส จะเป็น สฺ (ดี,งาม, ง่าย) เป็นบทหน้า นข (เล็บ) มีรูปวิเคราะห์ว่า “สุนฺทรา นขา เอตฺสชาติ สุนโข” (สัตว์ที่มีเล็บงาม) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๕๐, ๗๑๙)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า “คำ” ในภาษาไทย ไม่ได้ตรงกับ “ศัพท์” ในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต เพราะคำภาษาไทยใช้ได้ทันที แต่ของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตยังใช้ไม่ได้ และ “คำ” ก็ไม่ตรงกับ “บท” เพราะถึงแม้คำของเราจะเข้าประโยคได้เช่นเดียวกับบท แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงท้ายศัพท์เพื่อแสดงความเกี่ยวข้องระหว่างศัพท์ (บรรจบ พันธุเมธา, ๒๕๑๘, ๑๑)

นอกจากนั้น ภาษาไทยยังนำหลักไวยากรณ์ของภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมาดัดแปลงใช้ด้วย เช่น การนำวิธีสมาสและสนธิในภาษาบาลีมาประยุกต์ใช้ในการสร้างคำในภาษาไทยโดยเป็นวิธีสมาสและสนธิแบบไทยที่เรียกว่า “วิธีประสมคำ” คำที่สร้างขึ้นมาเรียกว่า “คำประสม” โดยมีความเรียบง่ายกว่าวิธีสมาสและสนธิในภาษาบาลี เช่น “ราชรถ” (ราช+รถ) “ราชวัง” (ราช+วัง) เป็นคำสมาส “ราชูปถัมภ์” (ราชะ/ราชา+อุปถัมภ์) และ “ยุทโธปกรณ์” (ยุทธ/ยุททะ+อุปกรณ์) เป็นคำที่มีการสนธิคือเชื่อมเสียง

อนึ่ง ภาษาบาลีมีชื่อเดิมหรือชื่อที่แท้จริงว่า “ภาษามคร” หรือ “มาคริ” คือภาษาของชาวมครหรือคนในแคว้นมคธอันเป็นแคว้นใหญ่ในครั้งพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่เพื่อเผยแผ่พระศาสนามากกว่าแคว้นอื่น คำว่า “บาลี” ซึ่งมาจากคำว่า “पालิ” หรือ “ปาฬิ” ในภาษาบาลีในความหมายดั้งเดิมนั้นไม่ได้เป็นชื่อของภาษา แต่หมายถึงแนว แถว เขต หรือขอบเขต และหมายถึงพระพุทธพจน์ แต่ได้กลายมาเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของภาษามครโดยนักคิดชาวพุทธให้ความหมายใหม่ว่าหมายถึง “ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์” โดยให้รูปวิเคราะหว่า “พุทธวจน ปาเลติ รกขติติ ปาลิ/ปาฬิ” โดยถือว่าเป็น “ปาฬ” ธาตุ (รักษา) ลง อิ ปัจจัย (แปลง ลี เป็น ฬิ) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๕๐, ๔๓๓)

ศัพท์ภาษาบาลีเมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยรวมกับศัพท์ภาษาสันสกฤตก็มีการกลายเสียงและกลายความหมายในลักษณะต่าง ๆ จนมีรูปคำและความหมายต่างจากศัพท์ดั้งเดิมในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจนทำให้เกิดผลกระทบต่อการเข้าใจความหมายของคำสอนในพระพุทธศาสนา

การเข้ามาในภาษาทั่วไปของศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในพระพุทธศาสนา

สุทิววงศ์ พงษ์ไพบูลย์ ได้กล่าวถึงเหตุที่คำภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตเข้ามาปนอยู่ในภาษาไทยว่า เนื่องจากเหตุผลหลายประการ สรุปได้ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา เมื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศไทย ศาสนาพราหมณ์ใช้ภาษาสันสกฤต และศาสนาพุทธใช้ภาษาบาลี ในการเผยแผ่ศาสนา ไทยได้รับศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และรับคติของศาสนาพราหมณ์มาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในลัทธิธรรมนิยม ประเพณีต่างๆ เราจึงรับคำในลัทธิทั้งสองเข้ามาใช้ในลักษณะของศัพท์ทางศาสนา และใช้เป็นศัพท์สามัญทั่วไปในชีวิตประจำวัน

๒. ความสัมพันธ์ทางด้านประเพณี เมื่อชนชาติอินเดียได้เข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทย ก็นำเอาประเพณีของตนเข้ามาปฏิบัติ ทำให้มีคำที่เนื่องด้วยประเพณีเข้ามาปะปนในภาษาไทย และนานเข้าก็ได้กลายเป็นคำที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนไทย เช่น ตริยมวย มาฆบูชา ตักบาตรเทโว ดีถี กระจายสารท เทศน์มหาชาติ กฐิน จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ฉัตรมงคล พิฆัมภล

๓. ความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรม อินเดียเป็นประเทศที่เจริญทางด้านวัฒนธรรมมานาน อิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของอินเดียมีต่อนานาประเทศทางภาคพื้นตะวันออกก่อนที่วัฒนธรรมตะวันตกจะเข้ามา ไทยได้รับอิทธิพลของอินเดียทุกสาขา เช่น

๑) ศิลปะ ศิลปะไทยได้รับอิทธิพลจากอินเดียทั้งโดยตรงและทางอ้อม เช่น ทางดนตรี และนาฏศิลป์ ภาษาที่ใช้เนื่องด้วยเป็นศิลปะจึงเข้ามาปะปนในภาษาไทย เช่น มโหรี ดนตรี ปี่พาทย์

๒) ดาราศาสตร์ อินเดียมีความเจริญทางด้านดาราศาสตร์มาช้านานจนมีตำราเรียนกัน เมื่อวิชานี้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย ทำให้คำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น สุริยคติ จันทรคติ จันทรคราส

๓) การแต่งกาย ศัพท์ทางด้านวัฒนธรรม การแต่งกายที่ได้รับมาส่วนใหญ่เป็นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ เช่น มงกุฎ ชฎา สังวาล

๔) สิ่งก่อสร้าง คำภาษาบาลีและสันสกฤต ที่เกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง ส่วนใหญ่เป็นศัพท์ที่เรียกชื่อ สิ่งก่อสร้างทางศาสนาและราชวัง เช่น นกสูล ปราสาท เจดีย์

๕) เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ ชาวอินเดียนำเข้ามามีในประเทศไทย ทำให้เราได้รับคำที่เรียก เครื่องมือเครื่องใช้ นั้น ๆ เข้ามาใช้ด้วย เช่น อาวุธ ทักษิ คนโท

๖) การใช้ราชาศัพท์ การใช้ราชาศัพท์เป็น วัฒนธรรมอย่างหนึ่งของไทย ที่ต้องการแยกศัพท์ของคน สามัญชนออกจากศัพท์ที่ใช้กับพระราชาและเชื้อพระวงศ์ เป็นเหตุให้เรารับคำบาลี และสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นภาษา ที่สูงเข้ามาใช้ เช่น พระเนตร พระบาท พระกรรม บางคำ ก็รับเข้ามาเป็นคำสุภาพ เช่น บิดา มารดา ฯลฯ

๔. ความสัมพันธ์ทางด้านวิชาการ เนื่องจาก วิทยาศาสตร์และวิทยาการเจริญก้าวหน้าขึ้น ทำให้คำที่เรา ใช้อยู่เดิมแคบเข้า จึงจำเป็นต้องรับคำบาลีสันสกฤตเข้ามา ใช้ เพื่อความเจริญและความสะดวก เช่น วิทย์ โทรศัพท์ แพทย์ เกสซ์ ฯลฯ

๕. ความสัมพันธ์ทางด้านวรรณคดี วรรณคดี อินเดียมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งวรรณคดี สันสกฤต และวรรณคดีที่เนื่องมาจากชาดกในพระพุทธ ศาสนา เมื่อเรารับเอาวรรณคดีเหล่านี้เข้ามา จึงมีศัพท์ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวรรณคดีเหล่านี้เข้ามามากมาย เช่น ครุฑ สุเมรุ หิมพานต์ ฯลฯ (สุทิวรงค์ พงษ์ไพบูลย์, ๒๕๒๓, ๕ อ้างใน “ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในภาษาไทย”, ออนไลน์)

จากที่กล่าวมาจึงอาจสรุปได้ว่า การเข้ามาใน ภาษาไทยที่ใช้กันโดยทั่วไปของศัพท์ภาษาบาลีและภาษา สันสกฤตในพระพุทธศาสนาสันนิษฐานได้จากข้อเท็จจริง ในประวัติศาสตร์ว่า เกิดจากการเข้ามาของศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งโบราณโดยเฉพาะสมัยสุโขทัย ที่มีการนำพระพุทธศาสนาแบบลัทธิมหายานมาเผยแผ่ใน กรุงสุโขทัย เริ่มแรกอาจเป็นการใช้ศัพท์ภาษาบาลีและ ภาษาสันสกฤตแต่ในการสอนคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ต่อมาจึงได้นำศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมาใช้ ในภาษาทั่วไปในทำนองเดียวกับที่มีการนำภาษาต่างประเทศ อื่น ๆ มีภาษาอังกฤษเป็นต้นมาใช้ในการชีวิตประจำวัน

นอกจากนั้น ศัพท์ภาษาบาลียังเข้ามาในภาษาไทย ด้วยวิธีการหรือหนทางอื่น ๆ เช่นเดียวกับการเข้ามาของ ภาษาสันสกฤตพร้อมกับการเข้ามาของคนอินเดียนับตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๖ (ราว พ.ศ. ๕๐๐-๖๐๐) ซึ่งได้นำเอาลัทธิ ศาสนา ศิลปกรรม วิทยาการ ตลอดจนภาษาสันสกฤตที่ เป็นภาษาของศาสนาพราหมณ์มาด้วย (บรรจบ พันธุเมธา, ๒๕๑๘, ๗) การนำศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต มาใช้ในภาษาไทยทำให้เกิดการกลายเสียงและกลาย ความหมายของศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตทั้งโดย จังใจและไม่จังใจ

สาเหตุที่เกิดการกลายความหมายของคำ ไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต

เราพอสรุปสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการกลาย ความหมายซึ่งทำให้ความเข้าใจศัพท์หรือคำสอนทาง พระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนได้ดังนี้

๑. การใช้ศัพท์ในความหมายใหม่ ในภาษาไทย มีการยืมคำในภาษาต่างประเทศมาใช้ คำในภาษาบาลีก็ เช่นกัน ได้มีผู้นำคำภาษาบาลีมาใช้ในความหมายใหม่ ซึ่งคำเหล่านั้นก็มีการใช้ในการอธิบายคำสอนของพระพุทธ ศาสนาด้วย จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิด หรือเข้าใจคลาด เคลื่อน เช่น คำว่า “มานะ” ในภาษานำมาใช้ใน ความหมายของความเพียรพยายาม ความตั้งใจจริง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, ๙๐๓) ซึ่งเป็นความหมาย ในเชิงบวก แต่ในทางพระพุทธศาสนาใช้ในความหมายของ การถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๖, ๑๙๕) ซึ่งเป็นความหมายเชิงลบ

๒. การใช้ศัพท์อย่างผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อน จากความหมายเดิม คำภาษาบาลีหรือศัพท์ทางพระพุทธ ศาสนาบางคำถูกนำมาใช้ในความหมายที่ใกล้เคียงหรือ เกี่ยวข้องกับความหมายเดิมแต่มีความผิดพลาด

ความคลาดเคลื่อนอยู่ด้วย ทำให้เกิดความเข้าใจความหมายเดิมผิด เช่น “กรรม” ถูกใช้ในความหมายของ “ความชั่ว” หรือ “บาป” ทั้งที่ในความเป็นจริงหมายถึงการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ได้

ประเภทของศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้ในภาษาทั่วไป

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในภาษาไทยอาจจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑. ศัพท์เฉพาะทางวิชาการ คือศัพท์ที่ใช้ในความหมายเฉพาะในคำสอนหรือหลักธรรมต่าง ๆ เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน กรรม มานะ

๒. ศัพท์ทั่วไป คือศัพท์ที่ใช้ในความหมายทั่วไป ไม่ได้ใช้ในคำสอนใดคำสอนหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น โสภณ นกอาหาร วิหค รัฐ

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตกับระดับของภาษาไทย

ศัพท์ภาษาบาลีรวมทั้งภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้ในภาษาไทยทำให้ภาษาไทยมีระดับชั้นของภาษา มีความสมบูรณ์และมีความสวยงามดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การแบ่งระดับภาษาไทยอาจจำแนกเป็น ๕ ระดับ โดยแบ่งเป็น ๒ แบบ คือภาษาแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตก็เป็นส่วนหนึ่งของภาษาเหล่านี้

๑. ภาษาแบบเป็นทางการ ภาษาแบบนี้ใช้ในโอกาสสำคัญ ๆ ทั้งที่เป็นพิธีการ เช่น ในงานราชพิธีและในโอกาสสำคัญที่เป็นทางการ เช่น การกล่าวเปิดการประชุมต่าง ๆ การกล่าวคำปราศรัย และการประกาศ ภาษาแบบเป็นทางการอาจจัดเป็น ๒ ระดับคือ ภาษาระดับพิธีการ และภาษาระดับมาตรฐานราชการหรือภาษาระดับทางการ

๑) ภาษาระดับพิธีการ มีลักษณะเป็นภาษาที่สมบูรณ์แบบและมีรูปประโยคความซ้อนให้ความหมายค่อนข้างมาก ถ้อยคำที่ใช้ก็เป็นภาษาระดับสูง จึงงดงามไพเราะและประณีต ผู้ใช้ภาษาระดับนี้จะต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง นอกจากใช้ในโอกาสสำคัญ เช่น ในงานพระราชพิธีแล้ว ภาษาระดับพิธีการยังใช้ในวรรณกรรมชั้นสูงอีกด้วย ดังตัวอย่างจากคำประกาศในการพระราชพิธีบวงสรวงสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าดังนี้

ขอพระบรมเดชานุภาพมเหสีมาแห่งสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช จงคุ้มครองประเทศชาติและ ประชาชาวไทยให้ผ่านพ้นสรรพอุปัทวพิบัติทั้งปวง อริราชศัตรูภายนอกอย่าล่วงเข้าทำอันตรายได้ ศัตรูหมู่พาลภายในให้วอดวายพ่ายแพ้ภัยตัว บันดาลความสุขความมั่นคงให้บังเกิดทั่วภูมิณฑล บันดาลความร่มเย็น แก่เอกนิกรชนครบคามเขตขอบขันธสีมา (ภาวาส บุณนาค, “ราชาภิสดุติ.” ในวรรณลักษณะวิจารณ์เล่ม ๒ หน้า ๑๕๙ อ้างในจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

๒) ภาษาระดับมาตรฐานราชการ แม้ภาษาระดับนี้จะไม่ลงการเท่าภาษาระดับพิธีการ แต่ก็ยังเป็นภาษาระดับสูงที่มีลักษณะสมบูรณ์แบบและถูกหลักไวยากรณ์ มีความชัดเจน สละสลวย สุภาพ ผู้ใช้ภาษาจึงต้องให้รายละเอียดประณีตและระมัดระวัง ต้องมีการร่าง แก้ว และเรียบเรียงไว้ล่วงหน้า เพื่อใช้ในโอกาสสำคัญที่เป็นทางการ ในการกล่าวคำปราศรัย การกล่าวเปิดการประชุม การกล่าวคำประกาศเกียรติคุณ นอกจากนี้ยังใช้ในการเขียนผลงานวิชาการ เรียงความ บทความวิชาการ หนังสือราชการ และค่านำหนังสือต่าง ๆ เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างภาษาระดับมาตรฐานราชการในบทความวิชาการ

บทละครไทยเป็นอีกรูปเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของวรรณกรรมไทย บทละครของไทยเป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นทั้งเพื่ออ่านและเพื่อแสดง รูปแบบที่นิยมกันมาแต่เดิม

คือบทละครรำ ต่อมามีการปรับปรุงละครรำให้ทันสมัยขึ้นตามความนิยมแบบตะวันตก จึงมีรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ได้แก่ละคร ดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง เป็นต้นนอกจากนี้ยังมีการรับรูปแบบละครจากตะวันตกมาดัดแปลงให้ เข้ากับสังคมไทยและวัฒนธรรมไทย ทำให้การละครไทยพัฒนาขึ้นโดยมีกระบวนการแสดงที่ แตกต่างไปจากละครไทยที่มีอยู่ มาเป็นละครร้อง ละครพูด และละครสังคีต” (กันยรัตน์ สมิตะพันธุ์, “การพัฒนาตัวละครในบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ในบทความ วิชาการ ๒๐ ปี ภาษาภาษาไทย, หน้า ๑๕๘ อ้างในจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

๒. ภาษาแบบไม่เป็นทางการ เป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันโดยทั่วไปในชีวิตประจำวัน สามารถจัดเป็น ๓ ระดับ คือภาษากึ่งทางการ ภาษาระดับกึ่งทางการ ภาษาระดับสนทนา และภาษาถิ่นเองหรือภาษาปาก

๑) ภาษาระดับกึ่งทางการ มีลักษณะที่ยังคงความสุภาพอยู่ แต่ผู้ใช้ภาษาก็ไม่ระมัดระวังมากเท่าการใช้ภาษาเป็นทางการ เพราะอาจใช้รูปประโยคง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ถ้อยคำที่ใช้เป็นระดับสามัญ บางครั้งมีภาษาระดับสนทนาเข้ามาปะปนด้วย ภาษาระดับกึ่งทางการในการติดต่อธุรกิจ การงาน หรือใช้สื่อสารกับบุคคลที่ไม่สนิทสนมคุ้นเคยกัน และใช้ในการเขียนเรื่องที่ผู้เขียนต้องให้อ่านรู้สึกเหมือนกำลังฟังผู้เขียนเล่าเรื่องหรือเสนอความคิดเห็นอย่างไม่เคร่งเครียด เช่น การเขียนสารคดีท่องเที่ยวบทความแสดงความคิดเห็น หรือการเล่าเรื่องต่าง ๆ เช่น ชีวิตประวัติ

ตัวอย่างภาษาระดับกึ่งทางการในบทความแสดงความคิดเห็น

ฉะนั้นในช่วงเรียนอยู่ในระดับมัธยม ผู้ที่มีความขยันมุ่งมั่นจะเข้ามหาวิทยาลัยให้ได้จะไม่สนใจ สิ่งแวดล้อมรอบกายทั้งสิ้น ยกเว้นสิ่งที่เขาคิดว่าจะสามารถทำให้เขาสอบเข้ามหาวิทยาลัยได้ ชีวิต นักเรียนมัธยมจึงมีแต่ตัวดิ้นและตัว ก็หาฉันทไม่เล่น กิจกรรมฉันทไม่มีเวลาทำ และยังห้องสมุดฉันทไม่ ทราบว่าจะเข้าไปทำไม เพราะเวลาทั้งหมดจะต้องใช้ท่องตำราอย่างเดียว แล้วก็มักจะประสบความสำเร็จ

สำเร็จตามที่คิดเสียด้วย คือสอบเข้ามหาวิทยาลัยได้ (เปล่งศรี อิงคนินันท์, “ต้องขอให้ อาจารย์ช่วย”, ก้าวไกล ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔, หน้า ๒๗ อ้างในจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

๒) ภาษาระดับสนทนา มีลักษณะของภาษาพูดที่เป็นกลาง ๆ สำหรับใช้ในการสนทนากันในชีวิตประจำวันระหว่างผู้สื่อสารที่รู้จักคุ้นเคยกัน นอกจากนั้นยังใช้ในการเจรจาซื้อขายทั่วไป รวมทั้งในการประชุมที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะรูปประโยคไม่ซับซ้อน ถ้อยคำที่ใช้อยู่ในระดับคำที่มีคำสแลง คำตัด คำย่อปะปนอยู่ แต่ตามปกติจะไม่ใช้คำหยาบ ภาษาระดับสนทนาใช้ในการเขียนนวนิยายบทความบทภาพยนตร์สารคดีบางเรื่อง และรายงานข่าว เป็นต้น

ตัวอย่างภาษาระดับสนทนาในข่าว

จากกรณีที่หลวงพ่อกุณ ปริสุทโธ เกจิสังฆะแห่งวัดบ้านไร่ ต.กุดพิมาน อ.ด่านขุนทด จ.นครราชสีมา ได้อาพาธลงอย่างกะทันหัน มีอาการอ่อนเพลียอย่างหนักเนื่องจากต้องตรากตรำทำพิธีปลุกเสก วัตถุมงคลและเคาะหัวให้กับบรรดาศิษยานุศิษย์จนไม่มีเวลาพักผ่อน เกิดอาการหน้ามืดจนกระทั่ง ลูกศิษย์ต้องหามส่งโรงพยาบาลมหาวิทยาลัยนายแพทย์เจ้าของไข้ได้ตรวจร่างกายแล้วแจ้งให้ทราบว่า เป็นไข้หวัด (เดลินิวส์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๓๙ อ้างในจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

๓) ภาษาระดับกันเองหรือภาษาปาก เป็นภาษาที่ใช้สนทนากับผู้ที่สนิทสนมคุ้นเคยกันมาก ๆ เช่น ในหมู่เพื่อนฝูง หรือในครอบครัว และมักใช้พูดกันในสถานที่ที่เป็นส่วนตัว ในโอกาสที่ต้องการความสนุกสนานรื่นเริงหรือในการทะเลาะด่าทอทอกัน ลักษณะของภาษาระดับกันเองหรือภาษาปากนี้มีคำตัด คำสแลง คำต่ำ คำหยาบปะปนอยู่มาก ตามปกติจึงไม่ใช้ในการเขียนทั่วไป นอกจากในงานเขียนบางประเภท เช่น นวนิยายหรือเรื่องสั้นบทละคร ขาวกวีหา

ตัวอย่างการใช้ภาษาระดับกันเองหรือภาษาปากในนวนิยาย

“มึงจะไปไหน ไอ้มัน...กูสั่งให้ปล่อยมันไว้อย่างนั้น ไม่ต้องสนใจ กูอยากนั่งดูมัน มองมันตายช้า ๆ เลือดไหลออกจนหมดตัว และหยุดหายใจในที่สุด ถึงจะสมกับความแค้นของกู” (“จิราภา”, “นางละคร” สกฤตไทย ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๒๑๖๒, หน้า ๑๐๗ อังนิจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

ตัวอย่างการใช้ภาษาระดับกันเองหรือภาษาปากในข่าวกีฬา

“บ๊ิกจา”เตรียมเดินเครื่องวางงานกีฬายาว จะเสนอตัวเป็นคณะกรรมการวุฒิสภาการกีฬาต้นฉบับหนูนชีเกมส์,เอเขียนเกมส์ พร้อมกับความเป็นเจ้าเหรียญทอง ส่วนสมาคมตะกร้อรับว่าตกเป็นเสี่ยง ให้พิสูจนันในตะกร้อคิงส์คัพหนที่ ๑๒ ใครผลงานดีได้พิจารณาทำทีมชาติ (เดลินิวส์, ๒๗ มีนาคม ๒๕๓๙ อังนิจันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์, ๒๕๔๓, ออนไลน์)

ในภาษาไทยระดับต่างๆ ที่กล่าวมานั้น ส่วนมากจะมีคำที่เป็นภาษาบาลีอยู่ด้วย เช่น “อเนก” “ขันตสึมา” “วุฒิสภา” และ “ชาติ”

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวโดยย่อ ศัพท์ภาษาบาลีถูกนำมาใช้เป็นภาษาไทยในระดับต่าง ๆ โดยอาจจำแนกเป็น ๒ ระดับ ดังนี้

๑. ระดับต้น หมายถึงภาษาที่ใช้กันในชีวิตประจำวันทั่วไปทั้งที่เป็นภาษาเขียนและภาษาพูดซึ่งเป็นภาษาประเภทร้อยแก้ว เช่น การใช้คำว่า “วิตก” ในความหมาย ความกังวลใจ “สุนทรพจน์” ในความหมายคำพูดที่ประธานหรือบุคคลสำคัญกล่าวในที่ประชุมหรือในโอกาสสำคัญ

๒. ระดับสูง หมายถึงภาษาที่ใช้ในภาษาร้อยกรองและราชาศัพท์ซึ่งคนทั่วไปไม่ได้ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การใช้คำว่า “สุธารส” เป็นราชาศัพท์หมายถึงน้ำดื่ม การใช้คำว่า “ปทุมมา” (ปทุม) ซึ่งหมายถึงดอกบัว ในบทกลอนที่ว่า “น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา แหวกว่ายปทุมมาอยู่ไหน”

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในภาษาไทยที่มีผลกระทบต่อความเข้าใจพระพุทธศาสนา

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ใช้ในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะที่เป็นคำสอนซึ่งมีการกลายความหมายเมื่อนำมาใช้ในภาษาไทยจนเกิดการเข้าใจคำสอนหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผิดพลาดคลาดเคลื่อนมีอยู่หลายคำ ในที่นี้ขอนำคำศัพท์ที่สำคัญบางคำมาอธิบายโดยเน้นศัพท์ภาษาบาลีสั่งต่อไปนี้

๑. กรรม เวรกรรม วิบากกรรม คำที่เกี่ยวข้องกัน ๓ คำนี้มักถูกใช้ในความหมายที่สับสนปนเปกันและผิดจากความหมายตามคำสอนของพระพุทธศาสนา คำว่า “กรรม” ชาวพุทธไทยมักใช้ในความหมายของ “บาป” หรือ “ความชั่ว” และส่วนมากใช้หมายถึงผล (วิบาก) ของกรรมชั่ว โดยบางครั้งมีการใช้คำว่า “เวรกรรม” หรือ “เป็นเวรเป็นกรรม” “มีเวรมีกรรม” แทนด้วย เช่น “อุบัติเหตุครั้งนี้เป็นกรรมของเขานะ” “เคราะห์ครั้งนี้คงเป็นเวรกรรมของฉัน” คำว่า “วิบากกรรม” ก็นิยมใช้ในความหมายของผลของกรรมชั่ว เช่น “ดาราคณนี้กำลังเผชิญวิบากกรรมอยู่”

คำว่า “กรรม” มาจากคำว่า “กรฺม” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งตรงกับคำว่า “กมฺม” ในภาษาบาลี ตามรูปศัพท์แปลว่า “การกระทำ” ซึ่งเหมือนกับคำว่า “กิริยา” (ในสันสกฤตเป็น “กิริยา” ซึ่งภาษาไทยนำมาใช้คนละความหมาย) แต่ความหมายที่แท้จริงของคำว่า “กรรม” ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นหมายถึงเจตนา ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยย่อ เราจึงกล่าวว่า การกระทำที่จัดเป็นกรรมหมายถึงเฉพาะการกระทำที่มีเจตนา การกระทำที่มีเจตนาคือการกระทำด้วยความตั้งใจหรือตั้งใจ มิได้หมายถึงการกระทำที่ทำโดยไม่มีเจตนา ดังพุทธพจน์ในนิพเพธิกสูตรที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา ใจ” (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒ หน้า ๕๗๗) จากพุทธพจน์นี้จึงถือได้ว่า กรรมกับเจตนาซึ่งเป็นเหตุการณ์หรือพฤติกรรม

ทางจิตอย่างหนึ่งเป็นอันเดียวกัน และอาจกล่าวได้ว่า คำว่า “กรรม” ยังมีความหมายครอบคลุมถึงการกระทำที่เกิดจากเจตนาด้วยเพราะเป็นการแสดงออกของเจตนา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่าคิดแล้วจึงกระทำการด้วยกายวาจา และใจ แต่แนวคิดสายอภิธรรมถือว่าการกระทำคือการเคลื่อนไหวทางกายและวาจาที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตชรูป) ไม่ใช่ตัวกรรมแต่จัดเป็นสิ่งที่เกิดร่วมกับกรรม (พระอาจารย์วัลลภ ขวนปญโญ, ๒๕๔๒, ๑๑๖) ซึ่งเป็นการถือเอาความหมายอย่างตรงตัวหรือถือเอาตามองค์ธรรมในจิตที่เป็นตัวการสำคัญในเรื่องนี้เท่านั้น

การเข้าใจความหมายของคำว่า “กรรม” ในแง่ของกรรมชั่วเพียงอย่างเดียว และยังใช้รวมไปถึงผลของกรรมอีกด้วย จึงไม่ตรงกับความหมายที่แท้จริงของคำว่า “กรรม” เพราะนอกจาก “กรรม” จะหมายถึงเจตนา รวมไปถึงการกระทำที่เกิดจากเจตนาแล้วกรรมยังหมายถึงได้ทั้งการกระทำดี (กุศลกรรม) หรือบุญ และการกระทำชั่ว (อกุศลกรรม) หรือบาป อีกทั้งไม่ได้หมายถึงผลของกรรมซึ่งเรียกว่า “วิบาก”

คำว่า “วิบาก” หรือ “วิปาก” ในภาษาบาลี หมายถึง “ผล” โดยเฉพาะผลของกรรม แต่ตามนัยของคัมภีร์ฝ่ายอริยธรรม “วิปาก” หมายถึงเฉพาะวิปากจิตเท่านั้น ส่วนผลกรรมที่เป็นรูปเรียกว่า “กรรมชรูป” หรือ “กฏัตตารูป” ซึ่งแปลว่า “รูปที่เกิดจากกรรม” ไม่ได้เรียกว่า “วิปาก” ดังที่คัมภีร์ธัมมสังคณีอธิบายว่าสภาวะธรรมที่ไม่เป็นวิปากและไม่เป็นเหตุเกิดวิปากคือสภาวะธรรมที่เป็นกิริยา รูป และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ หน้า ๒๕๓) คำอธิบายนี้แสดงว่า รูปไม่ใช่วิปากในความหมายที่คัมภีร์กำลังพูดถึงซึ่งมุ่งไปที่เรื่องของจิตไม่ได้มุ่งถึงเรื่องกรรม อย่างไรก็ตาม รูปก็จัดเป็นผลของกรรมอย่างหนึ่งเหมือนกัน ดังเช่นที่กล่าวถึงการให้ผลของกรรมในขณะปฏิสนธิในภพใหม่ (อภิธัมมัตถสังคหะ, ๒๕๔๖, ๖๑-๖๒) ซึ่งมีรูปรวมอยู่ในการให้ผลนั้นด้วย จึงเรียกรูปในขณะปฏิสนธินั้นว่าเป็นรูปที่เกิดแต่กรรม (กรรมชรูป) แต่โดยทั่วไปคำว่า “วิปาก” ก็ใช้ในความหมายที่รวมถึงผลของกรรมทุกอย่างได้เช่นกัน

เช่น ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตมีข้อความแสดงว่า สุจริตทางทวาร ๓ ให้แต่ผลที่น่าปรารถนา (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ หน้า ๓๕-๓๖) โดยแปลคำว่า “ผล” จากคำว่า “วิปาก” ในภาษาบาลี และในอรรถกถาธรรมบทตอนที่ว่าด้วยเรื่องอนาถปิณฑิกวัตถุก็มีข้อความที่พูดถึงการให้ผลของกรรมดี และกรรมชั่วในภพนี้หรือภพหน้าโดยใช้คำว่า “วิปาก” (อรรถกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๕ หน้า ๑๓) ซึ่งแสดงว่าคำว่า “วิปาก” มีความหมายครอบคลุมผลกรรมทุกอย่างไม่ใช่เฉพาะวิปากจิต คำว่า “วิปาก” จึงหมายถึงผลทุกอย่างที่เกิดจากกรรมและไม่ได้หมายถึงผลของกรรมชั่วเพียงอย่างเดียว

ในภาษาบาลี คำว่า “วิปาก” คือ “วิปาก” หรือแจกรูปตามไวยากรณ์เป็น “วิปาโก” อาจใช้ในรูปสมาสกับคำว่า “กรรม” คือ กम्म เป็น “กम्मวิปาโก” หรือ “กรรมวิปาก” แปลว่า “วิปาก (ผล) ของกรรม” แต่คนไทยใช้คำว่า “วิปากกรรม” ในความหมายของ “กรรมวิปาก” โดยมุ่งเอาเฉพาะที่เป็นผลของกรรมชั่วซึ่งไม่ตรงกับความหมายดั้งเดิมของคำคำนี้ที่หมายถึงผลของกรรมดีหรือชั่วก็ได้แล้วแต่กรณี

ส่วนคำว่า “เวรกรรม” ที่คนไทยนำมาใช้ในความหมายของผลของกรรมชั่วก็มีความผิดพลาดคลาดเคลื่อน เพราะภาษาบาลีในพระพุทธศาสนาไม่มี “เวรกรรม” (เวรกम्म) มีแต่คำว่า “เวร” ที่หมายถึงการผูกอาฆาตจองเวร การปองร้าย เช่น ในเรื่องเรื่องนางกาลิยักษิณีที่ภรรยาหลงและภรรยาน้อยจองเวรกันข้ามภพข้ามชาติจนมาพบพระพุทธเจ้าเวรจึงระงับ

๒. บุญ ทาน นอกจากการใช้คำว่า “กรรม” หมายถึงบาปหรือกรรมชั่วและ “บุญ” หมายถึงความดีแล้ว ยังมีความเข้าใจในการใช้คำว่า “บุญ” หมายถึงผลของกรรมดีหรือกุศลกรรม และสับสนความหมายของ “บุญ” กับ “ทาน” ทั้งที่ในความเป็นจริง “บุญ” หมายถึงกุศลกรรมหรือกรรมดี และ “ทาน” เป็นวิธีทำบุญอย่างหนึ่ง

การเข้าใจผิดเรื่องบุญกับทานอาจเนื่องมาจากการพูดที่คลาดเคลื่อนจนนำไปสู่การเข้าใจผิดดังที่คนไทยนิยม

พูดว่า “ทำบุญแล้ว ทำทานด้วย” โดยหมายถึงเมื่อไปถือศีล ฟังธรรม และถวายอาหารแก่พระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นการทำบุญแล้ว ก็ทำทานคือบริจาคให้คนยากจนด้วย ทำให้เข้าใจผิดว่า การทำบุญเป็นเรื่องหนึ่ง การทำทานเป็นอีกเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะการทำบุญเป็นการทำความดีกับพระสงฆ์ การทำทานเป็นเรื่องการทำความดีกับคนธรรมดาโดยเฉพาะคนตกทุกข์ได้ยาก แต่ในความเป็นจริง ทานเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งโดยรวมถึงการให้ทานทั้งแก่คฤหัสถ์และบรรพชิต จัดเป็น “บุญกิริยาวัตถุ” อย่างหนึ่งใน ๓ อย่างคือ ทานมัย (บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน) ศีลมัย (บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล) และภวานามัย (บุญสำเร็จด้วยการเจริญภavana)

ดังนั้น ชาวพุทธไทยจึงควรระวังไม่ให้สับสนระหว่างคำว่า “กรรม” “บุญ” “กุศล” “บาป” “อกุศล” เพราะเมื่อกล่าวในเรื่องของกรรม กรรมหมายถึงได้ทั้งความดีและความชั่ว บุญมีความหมายเดียวกับกุศลกรรม (ยกเว้นกรณีใช้ในความหมายอื่น เช่น กุศลธรรม จะใช้ “บุญธรรม” แทนไม่ได้) บาปมีความหมายเดียวกับอกุศลกรรม (ยกเว้นกรณีใช้ในความหมายอื่น เช่น อกุศลธรรม ไม่สามารถใช้ “บาปธรรม” แทน)

๓. อโหสิ อโหสิกรรม อภัย อภัยทาน ในภาษาไทยเรามักใช้คำว่า “อโหสิ” หรือ “อโหสิกรรม” ในความหมายของการยกโทษ การไม่เอาโทษ เช่นเดียวกับคำว่า “อภัย” หรือ “ให้อภัย” และ “อภัยทาน” เช่น ถ้ามีคนมาทำผิดต่อเราแล้วเรายกโทษให้ ไม่เอาความ เรามักเรียกว่า เรา “อโหสิ” หรือ “ให้อภัย” แก่คนที่ทำผิดนั้น แต่ถ้าเราทำผิดต่อคนอื่นแล้วขอให้อภัยโทษให้เรียกว่า “ขออโหสิ” หรือ “ขออภัย”

อย่างไรก็ตาม ในภาษาบาลี คำว่า “อโหสิ” เป็นคำกริยา แปลว่า ได้มีแล้ว ได้เป็นแล้ว ไม่ได้เป็นศัพท์เฉพาะทางวิชาการ แต่คำว่า “อโหสิกรรม” ที่เป็นศัพท์เฉพาะทางวิชาการในคำสอนเรื่องกรรมหมายถึงกรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผลของกรรมดังเช่นกรณีกรรมที่จะทำให้พระองค์สิมลาตกนรกลังตายไม่สามารถให้ผลได้เพราะท่านเป็นพระอรหันต์เมื่อดับขันธปรินิพพานก็ไม่เกิดใหม่อีก คำว่า “อโหสิ” และ “อโหสิกรรม” จึงไม่มีความหมายของการ

ยกโทษอย่างในภาษาไทย ความหมายในภาษาไทยทำให้คนเข้าใจความหมายของคำสอนนี้ผิด ในภาษาบาลีการยกโทษจะใช้คำว่า “อปราธ” (โทษ) ร่วมกับคำกริยาที่ประกอบด้วย “ขม” ธาตุ (อด, อดทน) เช่น ในข้อความว่า “อปราธ ขมธเม ภนเต” (ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอดโทษแก่ข้าพเจ้า)

ส่วนคำว่า “อภัย” ในภาษาบาลีแปลว่า “ไม่มีความน่ากลัว” “ไม่มีอันตราย” และคำว่า “อภัยทาน” หรือ “อภัยทาน” หมายถึงการไม่ทำให้เกิดความน่ากลัวหรืออันตรายต่อผู้อื่นโดยไม่จำเป็นต้องเป็นการยกโทษ คนที่มีคุณธรรมโดยทั่วไปก็จะ “ให้อภัย” คือไม่ทำให้คนอื่นกลัวหรือได้รับอันตรายอยู่เป็นปกติ โดยไม่เกี่ยวกับการมีคนมาทำผิดทำร้ายตัวเองหรือไม่ เช่น ในมหาหังสชาดก หงส์สุमुखกล่าวกับนายพรานที่ตอนแรกคิดจะทำร้ายแต่เมื่อได้คุยกับหงส์แล้วต้องการปล่อยพญาหงส์โพธิสัตว์ที่ติดบ่วงอยู่ว่า

เพื่อนเอ๋ย ถ้าท่านดักหงส์และนกทั้งหลาย

ด้วยความพยายามเพื่อประโยชน์แก่ตนไซ้

ข้าพเจ้าทั้ง ๒ ขอรับอภัยทานนั้นของท่าน (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ หน้า ๑๐๑)

คำว่า “อภัยทาน” ในที่นี้แสดงถึงการที่นายพรานจะไม่ทำร้ายหงส์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการยกโทษอย่างที่ใช้ในภาษาไทย ในสมุททกสูตรก็มีเรื่องฤาษีไปขอให้ท้าวสมพรจอมอสูรไม่ทำอันตรายแก่พวกฤาษีเมื่อพวกอสูรไปทำสงครามกับเทพโดยกล่าวว่า “พวกฤาษีมาขออภัยกับท่าน ท้าวสมพร การให้อภัยหรือให้อภัย ท่านกระทำได้โดยแท้” (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ หน้า ๓๗๓) คำว่า “อภัย” หรือ “การให้อภัย” ในที่นี้หมายถึงการไม่ทำอันตรายแก่พวกฤาษี

๔. กิเลส ตัณหา ราคะ ชาวพุทธไทยมักจะพูดคำว่า “กิเลสตัณหา” กันบ่อยจนเกิดความเข้าใจผิดว่า กิเลสและตัณหาเป็นคนละอย่างกัน จนบางครั้งมีการกล่าวว่า “ตัดกิเลสหมดแล้ว เหลือแต่ตัณหา” ดังจะเห็นได้จากความสงสัยที่ปรากฏในคำถามเกี่ยวกับความหมายของ “กิเลสตัณหา” ในเว็บไซต์หรือกระดานสนทนาของเว็บไซต์บางแห่ง (“กิเลสตัณหา” <http://www.dhammahome>).

com/webboard/topic/18830)ทั้งที่ในความเป็นจริง กิเลสหมายถึงอารมณ์หรือสภาวะทางจิตที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองหรือทำให้เกิดทุกข์และโทษซึ่งมีอยู่หลายอย่าง แต่ที่นิยมพูดกันคือ โลกะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) ซึ่งโลกะหรือความโลภก็คือตัณหานั่นเอง ซึ่งมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อมีรากะเป็นต้น ตัณหาหรือรากะจึงเป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ไม่ใช่คนละอย่างกับกิเลส

นอกจากนั้น คำว่า “ตัณหา” และ “รากะ” ที่เป็นกิเลสชนิดเดียวกัน ยังนิยมใช้ในความหมายของความต้องการทางเพศดังเช่นคำว่า “ตัณหาหามืด” หรือ “เฒ่าตัณหากลับ” และ “รากะจัด” ซึ่งในความเป็นจริง ศัพท์ ๒ คำนี้หมายถึงความอยากหรือความต้องการทุกอย่างที่ทำให้เกิดทุกข์หรือการทำชั่วตามมา

๕. อวิชชา เตรัจฉานวิชา คำทั้ง ๒ คำนี้เป็นศัพท์ภาษาบาลีโดยคำหลังแปลงมาจากคำว่า “ตริจฉานวิชา” เป็นคำซึ่งเป็นภาษาปากที่ชาวบ้านยังเข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนเพราะนอกจากจะไม่ค่อยมีการอธิบายความหมายให้ชัดเจนแล้วยังมักถูกใช้ในความหมายของวิชาที่ชั่วร้าย เป็นมนต์ดำที่ใช้ทำร้ายคน ดังที่นิยมเรียกกันว่า “อวิชชามนต์ดำ” เป็นไสยศาสตร์ประเภทชั่วร้ายที่เรียกกันว่า “ไสยดำ” เช่น การปล่อยของไปทำร้ายคนมีการเสกหนังสือท่องเป็นต้น หรือการทำเสน่ห์ยาแฝด

การใช้อวิชชาในความหมายของวิชาที่ชั่วร้ายหรือไสยศาสตร์ประเภทไสยดำ จะเห็นได้จากการสนทนาเรื่องการทำคุณไสยโดยใช้คำว่า “อวิชชามนต์ดำ” ในเว็บบอร์ดของเว็บไซต์อย่าง pantip และ palungjit (“เจอคุณไสยของอวิชชามนต์ดำ” <https://pantip.com/topic/35060527>; “อวิชชา (มนต์ดำ)” <https://palungjit.org/threads/อวิชชา-มนต์ดำ.351147/>) แต่ในวิกิอังคสูตรพระพุทธเจ้าทรงอธิบายความหมายของอวิชชาว่าหมายถึงความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ (ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา) (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ หน้า ๔) เมื่อกล่าวอย่างรวบรัด “อวิชชา” ในพระพุทธศาสนาหมายถึงการไม่รู้แจ้งตามความเป็นจริงทำให้ถูกกิเลสต่างๆ ครอบงำ ทำให้ทำบาป

บ้าง ทำบุญบ้าง และต้องรับทุกข์เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ ไม่ได้เกี่ยวกับวิชาชั่วร้ายอะไร

ส่วน “เตรัจฉานวิชา” หรือบางครั้งเขียนว่า “ตริจฉานวิชา” หมายถึงความรู้ที่ขวางต่อทางพระนิพพาน เช่นความรู้ในการทำเสน่ห์ ความรู้ในการทำคนถึงวิบัติ ความรู้เรื่องภูตผี ความรู้ในทางทำนาย เช่น หมอดู เมื่อเรียนหรือใช้ปฏิบัติ ตนเองก็หลงเพลินหมกมุ่น ทั้งทำให้ผู้อื่นหลงมกมายไม่เป็นอันปฏิบัติกิจหน้าที่และประกอบการตามเหตุผล (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๖, ๕๓) ความรู้ทุกอย่างที่ทำให้คนห่างไกลจากการปฏิบัติเพื่อไปนิพพาน จึงจัดเป็นเตรัจฉานวิชาได้ทั้งนั้น ไม่ได้หมายถึงเฉพาะไสยศาสตร์ที่ชั่วร้าย ความหมายที่คนไทยเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า “เตรัจฉานวิชา” จึงมีความถูกต้องเพียงบางส่วนซึ่งเมื่อมองในภาพรวมมีความคลาดเคลื่อนเป็นอย่างมาก เพราะความรู้ที่ดูมีประโยชน์อย่างความรู้ในการทำนายชีวิตหรือแม้แต่ความรู้ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ หากขัดขวางการไปนิพพานก็จัดเป็นเตรัจฉานวิชาได้หมด

๖. วาสนา ในภาษาไทยนิยมใช้ในความหมายของกุศลที่ทำให้ได้รับลาภยศ โดยนิยมใช้คู่กับคำว่า “บุญ” หรือ “บารมี” เป็น “บุญวาสนา” หรือ “วาสนาบารมี” เช่น เด็กคนนี้มีวาสนาดี เกิดในกองเงินกองทอง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, ๑๑๑๔) กล่าวอีกอย่างคือ วาสนาในภาษาไทยหมายถึงบุญเก่าที่ทำมาในชาติก่อนซึ่งส่งผลให้บุคคลได้รับสิ่งที่น่าปรารถนามียศและทรัพย์เป็นต้น ซึ่งความหมายดังกล่าวมีความคลาดเคลื่อนจากความหมายที่ใช้ในพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนมากหมายถึงนิสัย พฤติกรรม หรือสิ่งที่คนสั่งสมมาจนเคยชินหรือฝังใจจนไม่อาจเลิกหรือแก้ได้แม้เป็นพระอรหันต์แล้วยกเว้นพระพุทธเจ้า ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของ “วาสนา” ไว้ว่า

อาการกายวาจาที่เป็นลักษณะพิเศษของบุคคล ซึ่งเกิดจากกิเลสบางอย่าง และได้สั่งสมอบรมมาเป็นเวลานานจนเคยชินติดเป็นพื้นประจำตัว แม้จะละกิเลสได้แล้ว แต่ก็อาจจะละอาการกาย วาจาที่เคยไม่ได้ เช่น คำพูด

ติดปาก อาการที่เดินเร็วหรือตัวมึน เป็นต้น ท่านขยายความว่า วาสนาที่เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอภัยกถาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่วก็มี ที่เป็นกุศลกับ อภัยกถานั้นไม่ต้องละ แต่ที่เป็นอกุศลซึ่งควรจะละนั้นแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่จะเป็นเหตุให้เข้าถึงอภัยกับส่วนที่เป็นเหตุให้เกิดอาการแสดงออกทางกายวาจาแปลก ๆ ต่าง ๆ ส่วนแรก

พระอรหันต์ทุกองค์ละได้ แต่ส่วนหลังพระพุทธเจ้าเท่านั้นละได้ พระอรหันต์อื่นละไม่ได้ จึงมีคำ กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเท่านั้นละกิเลสทั้งหมดได้พร้อมทั้งวาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๖, ๒๒๖)

วาสนาในความหมายดังกล่าวนี้จึงหมายถึงกิริยาอาการหรือพฤติกรรมที่เคยชินจนละไม่ได้แม้เป็นพระอรหันต์แล้ว เช่น พระปิลินทวัจฉะซึ่งเป็นพระอรหันต์แล้วแต่ยังติดปากคำว่า “แน่คนถ้อย” (วสลิ) ซึ่งเป็นคำพูดที่ไม่สุภาพ เพราะท่านพูดคำนี้มาหลายร้อยชาติติดต่อกันจนกลายเป็นนิสัยหรือความเคยชินที่ละไม่ได้

อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่ “วาสนา” ถูกใช้ในความหมายของบุญเก่าที่ทำให้คนได้ดีมีลาภศอกอาจเนื่องมาจากมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายอีกความหมายหนึ่งของคำคำนี้ที่อาจตีความได้จากหลักฐานในพระไตรปิฎกโดยหมายถึงบุญรวมทั้งสิ่งที่เคยสั่งสมมาในอดีตที่มีผลต่อนิสัย ค่านิยม ความสามารถในอนาคต และจะช่วยให้อำนาจหรือประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในคำพูดของพวกภิกษุวัชชีบุตรซึ่งต้องอาบัติปาราชิกแล้วเข้ามาหาพระอนนทเพื่อขอบวชใหม่มีการใช้คำว่า “วาสนา” ที่แสดงถึงบุญเก่าที่ช่วยให้ปฏิบัติธรรมได้สำเร็จอยู่ด้วยดังนี้ “ท่านพระอนนท พวกกระผมไม่ติเตียนพระพุทธ ไม่ติเตียนพระธรรม ไม่ติเตียนพระสงฆ์ พวกกระผมติเตียนตนเอง ไม่ติเตียนผู้อื่น **พวกกระผมไม่มีวาสนามีบุญน้อย** บวชในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ไม่สามารถจะประพฤติดพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ตลอดชีวิต” (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ หน้า ๓๒)

ในเรื่องพราหมณ์ ๑๖ คนที่เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรีมีคำบรรยายคุณลักษณะของพราหมณ์เหล่านั้นไว้ว่า “เป็นผู้ทรงปัญญาปราดเปรื่อง เคยอบรม**วาสนา**แต่ชาติปางก่อนทั้งนั้น” (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ หน้า ๗๔๑) ซึ่งอรรถกถาได้อธิบายข้อความตอนนี่ว่า มาณพ ๑๖ คนนี้ได้เคยบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะแล้วอบรมจิตเพื่อเป็นบุญวาสนาที่จะติดตามตัวไป (อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒ หน้า ๔๓๐) แสดงว่าวาสนาในที่นี้หมายถึงบุญคือการฝึกจิตหรือปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพานที่สั่งสมไว้แล้วมาให้ผลในอนาคต

ในประวัติของพระอชัฏกาลสีเถรีมีข้อความที่แสดงว่า “วาสนา” หมายถึงบุญเก่าที่ช่วยให้ได้บวชและบรรลุมรรคผลนิพพานว่า

หม่อมฉัน ได้ฟังพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้า

ผู้ประเสริฐที่สุดตรัสแล้ว

ผู้สมบุรณ์ด้วย**บุญวาสนา** (บาปบุญที่ได้อบรมมาในกาลก่อน)

จึงได้บวชเป็นบรรพชิต

ฯลฯ

กรรมทั้งหมดสิ้นไปแล้ว บุญและบาปก็สิ้นไปแล้วเหมือนกัน

หม่อมฉันข้ามพ้นสังสารวัฏทั้งปวงได้แล้ว (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ หน้า ๕๔๓)

ในคำว่า “บุญวาสนา” พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาได้ใส่คำอธิบายในวงเล็บว่าหมายถึงบุญบาปที่ได้อบรมมาในกาลก่อนไว้ด้วย แต่ที่จริงในที่นี้น่าจะหมายถึงบุญอย่างเดียว เพราะสิ่งที่เกิดเป็นผลของบุญ

ในอรรถกถาของพระไตรปิฎกก็มีการอธิบายความหมายของ “วาสนา” ในลักษณะเป็นบุญหรือสิ่งที่จะส่งผลดีต่อการปฏิบัติและบรรลุธรรมในอนาคต เช่น ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย อธิบายเรื่องการปฏิบัติและการบรรลุธรรมของบุคคล ๔ เหล่า คือ อุคฆฎิทัตฺถุญญ วิปจิตฺถุญญ เนยยะ

และบทประมา ว่าบุคคล ๓ พวกแรกศึกษาปฏิบัติแล้วสามารถบรรลุหรือหัตผลได้ในชาตินี้ต่างกันที่ยากง่ายและช้าเร็วต่างกัน ส่วนบุคคลประเภทที่ ๔ คือบทประมา จะเป็นวาสนาในอนาคต (อรรถกถาสังยุตตนิกาย เล่มที่ ๓ หน้า ๖๑) แสดงว่าการศึกษาและปฏิบัติธรรมที่ทำในชาตินั้นจะมีผลในอนาคตแม้จะไม่ทำให้บรรลุหรือหัตผลนิพพานในชาตินั้น วาสนาในที่นี้จึงหมายถึงบุญรวมทั้งนิสัยและความสามารถที่สั่งสมไว้เพื่อให้ผลในอนาคต ดังนั้น นิสัยหรืออหยาศัย ความชอบ ความไม่ชอบ และความถนัดหรือความสามารถรวมทั้งท่าทีต่าง ๆ ทางพฤติกรรมของเราคือวาสนาที่เราสั่งสมมาโดยมุ่งไปในด้านดี จึงมีการใช้คู่กับคำว่า “บุญ”

ดังนั้น คำว่า “วาสนา” จึงหมายถึงอาการหรือพฤติกรรมบางอย่างที่สั่งสมมานานจนละไม่ได้ยกเว้นพระพุทธเจ้าและหมายถึงบุญรวมทั้งนิสัย ค่านิยมหรือแนวโน้มทางอารมณ์ความคิด และความสามารถที่สั่งสมมาที่ส่งผลต่อการทำความดีโดยเฉพาะการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุหรือหัตผล คำว่า “วาสนา” ที่คนไทยเข้าใจกันจึงมีความคลาดเคลื่อนไปมากในความหมายแรกและคลาดเคลื่อนไปไม่มากนักในความหมายหลัง

๗. บารมี คำอีกคำหนึ่งที่ชอบใช้คู่กับ “วาสนา” คือ “บารมี” โดยใช้ในความหมายเดียวกับวาสนาที่กล่าวมาแล้ว คนไทยมักจะพูดว่า “มีวาสนาบารมี” หรือ “มีบารมีวาสนาดี” แต่ไม่ใช้กับ “วาสนาไม่ดี” หรือ “ไม่มีวาสนา” แต่คำว่า “บารมี” หมายถึง “คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยั่งยืนวัดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ คือ ทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิฐาน, เมตตา, อุเบกขา” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๔๖, ๑๑๑) กล่าวอีกอย่างก็คือหมายถึงบุญหรือคุณธรรมที่สั่งสมเพื่อชำระกิเลสขัดเกลาจิตใจเพื่อให้บรรลุหรือหัตผลนิพพาน ซึ่งเมื่อกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ นิยมเรียกว่า “ทศบารมี” หรือ “พุทธกรธรรม” (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า) แต่ถ้าเป็นบุญเพื่อความเป็นพระอรหันตสาวกก็เรียกว่า “สาวกบารมี” บารมีในคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมุ่งไปทางธรรมมากกว่าทางโลกอย่างที่คนไทยเข้าใจ

นอกจากนั้น ปัจจุบันยังมีการใช้คำว่า “บารมี” หมายถึงการมีอำนาจและมีความสามารถเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น ดังที่มีการใช้ในคำว่า “ผู้นำที่มีบารมี” (charismatic leader) ซึ่งก็มีความหมายต่างกับในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่กล่าวมาแล้ว อาจมีความเกี่ยวข้องอยู่บ้างก็ตรงที่คนที่มีอำนาจถือได้ว่าเป็นผู้มีบุญอันเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีอำนาจและได้รับการยอมรับ แต่บุญดังกล่าวไม่น่าจะเกี่ยวกับการบรรลุหรือหัตผลนิพพานอย่างในความหมายของ “บารมี”

๘. สงฆ์ พระสงฆ์ พระภิกษุ คำที่มีความหมายเกี่ยวกับพระภิกษุ ๓ คำนี้มีความหมายในภาษาไทยที่ต่างกับคำในภาษาบาลีจนทำให้คนไทยเข้าใจสับสน กล่าวคือนิยมใช้คำว่า “สงฆ์” และ “พระสงฆ์” ทั้งในความหมายของหมู่พระภิกษุหรือพระภิกษุหลายรูป และพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง คือบางครั้งหมายถึงพระภิกษุที่เป็นหมู่คณะ บางครั้งหมายถึงพระภิกษุที่เป็นปัจเจก ซึ่งมีความคลาดเคลื่อนจากที่ใช้ในพระพุทธศาสนา

ตามคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) คำว่า “สงฆ์” ในพระพุทธศาสนามีความหมายสำคัญ ๒ อย่างคือ

๑) สงฆ์ในคำหมายของ “สาวกสงฆ์” หมายถึงหมู่สาวกของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยพระอริยบุคคล ๘ ประเภท เริ่มตั้งแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์ ซึ่งต่อมาเรียกว่า “อริยสงฆ์” ต่างกับ “ภิกษุสงฆ์” ที่หมายถึงหมู่แห่งพระภิกษุหรือชุมนุมพระภิกษุ (ความหมายที่ ๒) ซึ่งต่อมาเรียกว่า “สมมติสงฆ์” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๔๖, ๒๔๘)

ดังนั้น ตามความหมายของสาวกสงฆ์ บุคคลผู้เป็นพระอริยบุคคลไม่ว่าเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์ล้วนเรียกว่า “สงฆ์” ทั้งสิ้น ซึ่งชาวพุทธไทยอาจรับไม่ได้หรือไม่เข้าใจเพราะติดคำว่า “สงฆ์” ที่หมายถึงพระภิกษุ โดยปัจจุบันมีผู้นิยมใช้ “อริยสงฆ์” ในการเรียกพระภิกษุที่เชื่อกันว่าเป็นพระอริยบุคคล

๒) สงฆ์ในความหมายของ “ภิกษุสงฆ์” หมายถึงชุมนุมพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปซึ่งสามารถประกอบกิจของสงฆ์ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรค (๔ รูป) บ้าง ปัญจวรรค (๕ รูป) บ้าง ทศวรรค (๑๐ รูป) บ้าง วิสติวรรค (๒๐ รูป) บ้าง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖, ๒๔๘) ความหมายของ “สงฆ์” ในข้อนี้ก็คือความหมายของ “สงฆ์” ในคำว่า “สังฆกรรม” นั่นเอง ซึ่งในความเป็นจริงพระภิกษุในสังฆกรรมนี้อาจเป็นพระอริยบุคคลก็ได้ การจำแนกความหมายในกรณีนี้จึงเป็นการจำแนกอย่างง่าย ๆ

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า คำว่า “สงฆ์” ในคำว่า “ภิกษุสงฆ์” ยังสามารถใช้หมายถึงหมู่ของพระภิกษุที่รวมทั้งพระภิกษุที่เป็นพระอริยบุคคลและปุถุชน เช่น ในคำว่า “สังฆทาน” ที่หมายถึงทานที่ถวายแก่สงฆ์โดยมีเจตนาถวายแก่หมู่ของภิกษุทั้งหมด ไม่เจาะจงภิกษุรูปหนึ่งรูปใด

อนึ่ง ในครั้งพุทธกาลที่ยังมีพระภิกษุณีอยู่ คำว่า “สงฆ์” อย่างเช่นในคำว่า “สังฆทาน” สามารถหมายถึงหมู่แห่งภิกษุที่รวมถึงพระพุทธเจ้า และพระภิกษุณี ที่เป็นพระอริยบุคคลและปุถุชนได้ด้วย

โดยสรุป จึงอาจกล่าวได้ว่า สงฆ์หรือพระสงฆ์หมายถึงหมู่ของสาวกคือพระอริยบุคคลทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิต หรือหมายถึงหมู่ของพระภิกษุ (และพระภิกษุณี) ไม่ได้หมายถึงพระภิกษุที่เป็นปัจเจกอย่างที่คนไทยปัจจุบันนิยมใช้ “พระสงฆ์” กับ “พระภิกษุ” แทนกันได้

สรุป

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้ในภาษาไทยทำให้ภาษาไทยมีความไพเราะและมีระดับขึ้น รวมทั้งมีคำให้ใช้อย่างหลากหลายครอบคลุม แต่การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำไทยที่นำมาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตมีส่วนทำให้ชาวพุทธไทยเข้าใจผิดหรือสับสนกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างของความสับสนหรือความเข้าใจผิดที่ปรากฏในสังคมไทย เช่น การเขียนอธิบายมงคลข้อความมีศีลปะคลาดเคลื่อนไปเป็นเรื่องการทำงานศิลปะมีภาพวาดเป็นต้น และความสับสนเรื่องกิเลสต้นหว่า กิเลสและต้นหาเป็นสิ่งเดียวกันหรือคนละสิ่งกันแน่ เราจึงต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจนและตระหนักอยู่เสมอว่า ความหมายในภาษาไทยอาจไม่ตรงกับความหมายตามคำสอนของพระพุทธศาสนา จะได้ไม่เข้าใจคำสอนผิดพลาดคลาดเคลื่อน

รายการอ้างอิง

ภาษาบาลี

อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี. ๒๕๓๒-๒๕๓๔. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภาษาไทย

บรรจบ พันธุมธา. ๒๕๑๘. **บาลีสันสกฤตในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ๒๕๑๓. **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. พระนคร : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ ๕ รอบ หม่อมหลวงบัว กิตติยากร ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๒.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬา. ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ๒๕๕๐. **ศัพท์วิเคราะหฺ**. กรุงเทพฯ : วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ๒๕๔๖. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่เพ็ญไพบลีย์ เลิศบุศย์ เป็นกรณีพิเศษ วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๔๖.

พระอาจารย์วัลลภ ขวนปญฺโญ. ๒๕๔๒. **กฎแห่งกรรม**. กรุงเทพฯ : รายการธรรมะร่วมสมัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๕๖. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ จำกัด.

วนิดา ขำเขียว. ๒๕๕๕. **พุทธศาสน์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พีเอส. พรินท์.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). ๒๕๓๙. **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. ๒๕๔๖. พระคันธสาราภิงค์ แปล. กรุงเทพฯ : พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกพระเมรุพระราชทานเพลิงศพพระธรรมราชาานุวัตร (กมล โกวิท).

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

“กิเลสตัณหา” <http://www.dhammadhome.com/webboard/topic/18830> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๖๑

จันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์ คู่มือภาษาไทย เอนทรานซ์ ม.4-6. สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๓
อ้างอิง <http://blog.eduzones.com/yimyim/3359> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๖.

“เจอคุณไสยของอวิชชามนต์ดำ” <https://pantip.com/topic/35060527> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๖๑.

“ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในภาษาไทย” <http://www.palidict.com/content> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๖.

“อวิชชา (มนต์ดำ)” <https://palungjit.org/threads/อวิชชา-มนต์ดำ.351147/> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๖๑.

การศึกษาสหทธิบายจากปาฏิโมกขสูตร ในคัมภีร์มหาวิงค์ สมันตปาสาทิกา และ กังขาวิตรณี

พระมหานรินทร์ เชื้อชิด*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาเปรียบเทียบสหทธิบายโดยเน้นศึกษาจากปาฏิโมกขสูตร ๑๕๐ ข้อที่ปรากฏใน มหาวิงค์ ซึ่งเรียกว่า ปทภาษนีย สมันตปาสาทิกาและกังขาวิตรณี เน้นการศึกษาด้านกลวิธีใน การสหทธิบายหรือการอธิบายคำศัพท์ หรือกลุ่มคำศัพท์จากปาฏิโมกขสูตร หรือสิกขาบทอันเป็นข้อกำหนดที่ภิกษุหรือภิกษุณีต้องปฏิบัติตามในมหาวิงค์.

จากการศึกษาพบว่า สหทธิบายทั้ง ๓ คัมภีร์ มีรูปแบบที่คล้ายกัน คือ การอธิบายความไปตามลำดับ แต่ไม่ อธิบายทุกคำ ในปทภาษนีย มีกลวิธีที่เป็นลักษณะเด่น คือ การใช้ **นาม** และ **อติ** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย พบว่ามีการใช้ **นาม** มากกว่า **อติ** มีการขยายความ มีการอธิบายความเพิ่มเติมโดยใช้คำไวพจน์ และการใช้อุปมา ส่วนใน สมันตปาสาทิกา มีกลวิธีที่เป็นลักษณะเด่นคือ การใช้ **นาม** และ **อติ** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย พบว่า มีการใช้ **อติ** มากกว่า **นาม** มีการใช้คำไวพจน์ ในขณะที่กังขาวิตรณี มีการย่อความโดยใช้ **อาทิ** และเมื่อต้องการแนะนำให้ผู้ศึกษาดูเพิ่มเติมในคัมภีร์ใด ก็จะระบุชื่อคัมภีร์นั้นอย่างชัดเจน

คำสำคัญ: ปาฏิโมกขสูตร, ปทภาษนีย, มหาวิงค์, สมันตปาสาทิกา, กังขาวิตรณี

A Study of the Explanation of Pāṭimokkhasutta in Mahāvibhaṅga, Samantapāsādikā, and Kaṅkhāvitarāṇī

This is a comparative study of the explanation of 150 monastic rules (Pāṭimokkha) called Padabhājanīya in Mahāvibhaṅga, Samantapāsādikā and Kaṅkhāvitarāṇī. The researcher focuses in particular on the methods of explaining words or phrases in monastic rules for male and/or female monks in Mahāvibhaṅga.

The study finds that the explanations in the three scriptures have similar forms: they are sequential explanations of phrases without focusing on each and every work. In Padabhājanīya, ‘Nāma’ and ‘Iti’ are used following explanations of words or phrases, with ‘Nāma’ being more frequently used. Synonyms and similes are also used in elaborations. In Samantapāsādikā, ‘Nāma’ and ‘Iti’ are also used following explanations of words or phrases, but with ‘Iti’ being more frequently used than ‘Nāma’. Only synonyms are employed in explanations here. In Kaṅkhāvitarāṇī, ‘Ādi’ is used in synopses and in references to relevant scriptures for further studies.

Keywords: Pāṭimokkhasutta, Padabhājanīya, Mahāvibhaṅga, Samantapāsādikā, Kaṅkhāvitarāṇī

บทนำ

สัทธาธิบาย มาจากคำบาลี ๒ คำ คือ คำว่า สทฺท+ อธิปาย ความหมายของ “**สทฺท**” หมายถึง คำ หรือ ศัพท์ ส่วน “**อธิปาย**” หมายถึง การอธิบาย เมื่อรวมทั้งสองคำเข้าด้วยกัน จะหมายถึง การอธิบายคำศัพท์ หรือกลุ่มคำศัพท์ บทความนี้จะศึกษาสัทธาธิบายจากปาฏิโมกขสูตร (ปาฏิโมกข์) หรือสิกขาบท ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ภิกษุหรือภิกษุณีต้องปฏิบัติตามมหาวิภังค์ (วินัยปิฎก) ปาฏิโมกขสูตรมีส่วนที่เป็นการอธิบาย แจกแจง จำกัดความคำที่อยู่ในปาฏิโมกขสูตร คำต่อคำตามลำดับ ที่เรียกว่า ปทภาษณีย ถือว่าเป็นอรรถกถารุ่นแรกที่อยู่ในพระไตรปิฎก ต่อมาสันนิษฐานว่า น่าจะมีคัมภีร์ที่อธิบายปาฏิโมกขสูตร และปทภาษณีย หรือแม้ว่าแต่พระวินัยปิฎกทั้งหมดที่รจนาขึ้นในอินเดียและลังกา แต่ทว่าอรรถกถาโบราณเหล่านั้นปัจจุบันได้ สูญหายไปหมดสิ้น ทำให้การศึกษาวรรณคดีในสายพระวินัยที่เป็นภาษาบาลีขาดหายไป ในช่วงราวคริสต์วรรษ ที่ ๕ มีคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๒ คัมภีร์ที่มีความสำคัญ คือ สมันตปาสาทิกาและกังขาวิตรณ สมันตปาสาทิกา มุ่งสัทธาธิบายพระวินัยปิฎกทั้งหมด ในขณะที่กังขาวิตรณมุ่งสัทธาธิบายเพียงแต่ปาฏิโมกขสูตรเท่านั้น ซึ่งตรงกับวัตถุประสงค์การแต่งของปทภาษณีย

สัทธาธิบายปาฏิโมกขสูตรในปทภาษณียในมหาวิภังค์

ในปทภาษณียในมหาวิภังค์ มีกลวิธีที่เป็นลักษณะเด่น คือ การใช้ **นาม** “ที่ชื่อว่า..” และ **อติ** “มีความหมายว่า, คือ, ความว่า..” ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย และพบการใช้ **นาม** มากกว่า **อติ** โดยปกติเมื่อใช้ **นาม** จะเป็นการอธิบายความหรือจำกัดความคำใดคำหนึ่งสั้น ๆ มักจะเป็นศัพท์เฉพาะ คำที่นำมาอธิบายจะประกอบรูปเป็นปฐมาวิภัตติ โดยไม่คำนึงว่าข้อความจากปาฏิโมกขสูตรจะเป็น

วิภัตติใด ส่วนการใช้ **อติ** จะเป็นการยกข้อความจากปาฏิโมกขสูตรมาอธิบายโดยคงรูปวิภัตติเดิมไว้ไม่เปลี่ยนแปลงจากการศึกษาพบว่า ปทภาษณียในมหาวิภังค์ มีการใช้ **นาม** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย ดังตัวอย่างเช่น

ปาราชิกข้อที่ ๑ เมณฺฐนธรรมสิกขาบท ว่าด้วยการห้ามภิกษุเสพเมถุน โดยที่สุตมณีในเตรังฉานตัวเมีย

“โย ปน ภิกขุ ภิกขุโน สิกขา**สาชีว**สมาปนโน สิกขํ อปฺจจกฺขาย..ปาราชิกโก โหติ อสฺวาโส”

“อนึ่ง ภิกษุใด ผู้เข้าถึงซึ่งสิกขาและ**สาชีพ(ธรรมเนียมเลี้ยงชีพร่วมกัน)** ของภิกษุทั้งหลายไม่กล่าวคินสิกขา...ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาราชิก”^๑

จากคำที่ขีดเส้นใต้ ในสิกขาบทข้างต้น คือ **สาชีว** “**สาชีพ(ธรรมเนียมเลี้ยงชีพร่วมกัน)**” ยังไม่ได้แจก รูปวิภัตติ และเป็นคำที่สมาสกันกับคำอื่น คือ ระหว่างคำว่า สิกขา กับคำว่า สมาปนโน เมื่อยกมาอธิบายในปทภาษณียมีการใช้ **นาม** ต่อท้ายเป็นจึงเปลี่ยนรูปเป็นปฐมาวิภัตติ ตามข้อความในปทภาษณียในมหาวิภังค์ดังต่อไปนี้

“**สาชีว นาม** ยํ ภควตา ปญฺญตตํ สิกฺขาปทํ เอตํ **สาชีว นาม**”

“ที่ชื่อว่า **สาชีพ** ได้แก่ สิกขาบทใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว สิกขาบทนั้น ชื่อว่า **สาชีพ**”^๒

ส่วนตัวอย่างของการใช้ **อติ** ในปทภาษณียในมหาวิภังค์ ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย ดังตัวอย่างเช่น

ปาราชิกข้อที่ ๓ มนุสสวિકคหสิกขาบท ว่าด้วยการฆ่ามนุษย์

“โย ปน ภิกขุ สญฺจิจฺจ มนุสสวિકคฺหํ ชีวิตา โวโรเปยฺย.. **อนนฺกปริยาเยน** มรณวณฺณํ วา สวณฺณเยยฺย มรณาย วา สมาทเปยฺย อยมปิ ปาราชิกโก โหติ อสฺวาโส”

^๑ วิมหาวิ.๑/๒๔/๔๒

^๒ วิมหาวิ.๑/๒๗/๔๒

“อนึ่ง ภิกษุใด พึงจงใจฆ่ามนุษย์ถึงแก่ชีวิต.. พึงพรรณานาคามติของการตาย หรือพึงเชื่อเชิญคนอื่นให้ตาย โดยปริยายเป็นอันมาก ภิกษุแม้นี้ต้องอาบัติปาราชิก”^๓

จากคำที่ขีดเส้นใต้ ในสิกขาบทข้างต้น คือ อนเก ปริยาเยน “โดยปริยายเป็นอันมาก” ประกอบรูปเป็น ตติยวิภัติ เมื่อยกมาอธิบายในปทภาษณียมีการใช้ **อิต** เชื่อมต่อท้ายและคงรูปตติยวิภัติไว้ไม่เปลี่ยนแปลง ตามข้อความในปทภาษณียในมหาวีถังคังดังต่อไปนี้

“อนกปริยาเยนาติ อัจจาวเจहि อากาเรหิ”

“บพว่า อนกปริยาเยน มีความหมายว่า โดยอาการที่สูง (สุภาพ) และที่ต่ำ (หยาบคาย)”^๔

นอกจากนี้ยังพบว่า ในปทภาษณียที่สัทธาธิบาย คำหรือกลุ่มคำจากปาฏิโมกขสูตร มีการใช้คำไวพจน์ หรือที่ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ เรียกว่า **เววจนหาระ**^๕ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงหรือเหมือนกับคำที่ยกมาอธิบาย แต่ใช้ศัพท์ต่างออกไป เพื่อไขความให้ผู้อ่าน ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจความหมายได้อย่างถ่องแท้ จากการศึกษาพบว่า **คำไวพจน์ (เววจนหาระ)** ในคัมภีร์อรรถกถาบาลีไม่ตรงกับความหมายของคำพ้องในภาษาไทย แต่จะมีลักษณะคล้ายการจำกัดความมากกว่าเป็นคำพ้องความหมาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

“เมถุนธมโม นาม โย โส อสทมโม คามธมโม วสธมโม ทฏฐลล โอทกนตักิ รหสฺสึ หวย หวยสมาปตติ เอโส เมถุนธมโม นาม”

“ที่ชื่อว่า เมถุนธรรม มีอธิบายว่า ธรรมของ อสตบุรุษ ประเพณีของชาวบ้าน มรรยาทของคนชั้นต่ำ ธรรมอัน

ชั่วหยาบ ธรรมอันมีน้ำเป็นที่สุด กิจที่ควร ช่อนเร้น ธรรมอันคนเป็นคู่ ๆ พึงประพฤตร่วมกัน นี่ชื่อว่า เมถุนธรรม”^๖

จากตัวอย่างข้างต้น ปทภาษณียได้ยกคำจากปาฏิโมกขสูตรที่ว่า เมถุน ธมม “ซึ่งธรรมอันเป็น ของคนคู่”^๗ มาอธิบายโดยมีการเปลี่ยนเป็นรูปสมาสรวมเป็นคำเดียวกัน คือ เมถุนธมโม ใช้ **นาม** ต่อท้าย และต่อจากนั้นมีการอธิบายโดยใช้คำไวพจน์ คือ อสทมโม “ธรรมของอัสตบุรุษ” คามธมโม “ประเพณีของชาวบ้าน” วสธมโม “มรรยาทของคนชั้นต่ำ” ทฏฐลล “ธรรมอันชั่วหยาบ” โอทกนตักิ “ธรรมอันมีน้ำเป็นที่สุด (กามกิจที่เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจะต้องมีการชำระล้างร่างกายด้วยน้ำ)” รหสฺสึ “กิจที่ควรซ่อนเร้น” หวย หวยสมาปตติ “ธรรมอันคนเป็นคู่ ๆ พึงประพฤตร่วมกัน”

ตัวอย่างที่ ๒

“อาทิเยยยาติ อาทิเยย หเรย อวหเรย อริยาปลั วิโกเปย ฐานา จาเวย สงเกต วิตินาเมย”

“บพว่า พึงถือเอา คือ พึงยึดเอา พึงเอาไป พึงเอาลง พึงยังอริยาปลัให้กำเริบ พึงให้เคลื่อนจากที่ พึงให้ล่วงเลย เขตหมาย”^๘

จากตัวอย่างข้างต้น ปทภาษณียยกคำจากปาฏิโมกขสูตรที่ว่า อาทิเยย “พึงถือเอา”^๙ ใช้ **อิต** เชื่อมต่อท้ายเป็นบทตั้ง และต่อจากนั้นมีการอธิบายโดยใช้คำไวพจน์ คือ อาทิเยย “พึงยึดเอา” (ในกรณีนี้ซ้ำกับคำในบทตั้ง) ต่อจากนั้นก็ให้คำไวพจน์อื่น ๆ ได้แก่ หเรย “พึงเอาไป” อวหเรย “พึงเอาลง” อริยาปลั วิโกเปย “พึงยังอริยาปลัให้กำเริบ” ฐานา จาเวย “พึงให้เคลื่อนจากที่” สงเกต

^๓ วิมหาวิ.๑/๑๘๐/๑๓๗

^๔ วิมหาวิ.๑/๑๘๔/๑๓๘

^๕ จำรูญ ธรรมดา, “กระบวนการตีความพระพุทธพจน์ตามแนวของคัมภีร์เนตติ,” (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาสน์ไทย, ๒๕๕๕), ๒๑๐-๒๑๖

^๖ วิมหาวิ.๑/๓๓/๕๑

^๗ วิมหาวิ.๑/๒๔/๔๒

^๘ วิมหาวิ.๑/๘๖/๘๕

^๙ วิมหาวิ.๑/๘๕/๘๕

วีนามาย “พึงให้ล่วงเลยเขตหมาย” ภาริยาทั้งหมดประกอบ
รูปเป็นภาริยาอาขยาตสัตตมวิวิภตติตรงกับรูปภาริยาในบทตั้ง

ตัวอย่างที่ ๓

“อาทียมาโนติ อาทียมาโน หรมาโน อวหรมาโน อิริยา
ปลั วิโกปยมาโน ธานา จาวยมาโน สงเกต วิตินามยมาโน”

“บทว่า **ถือเอาอยู่** คือ ยึดเอาอยู่ เอาไปอยู่ เอาลงอยู่
ยังอิริยาบถให้กำเรบอยู่ ให้เคลื่อนจากที่อยู่ ให้ล่วงเลยเขต
หมายอยู่”^{๑๐}

จากตัวอย่างข้างต้น ปทภาษณียกคำจากปาฏิโมก
ขสูตรที่ว่า อาทียมาโน “ถือเอาอยู่”^{๑๑} ใช้ **อิติ** เชื่อมต่อท้าย
เป็นบทตั้ง และต่อจากนั้นมีการอธิบายโดยใช้คำไวพจน์ คือ
อาทียมาโน “ยึดเอาอยู่” (ในกรณีนี้ซ้ำกับคำในบทตั้ง) และ
ต่อจากนั้นมีการอธิบายโดยใช้คำไวพจน์ คือ หรมาโน
“เอาไปอยู่” อวหรมาโน “เอาลงอยู่” อิริยาปลั วิโกปยมาโน
“ยังอิริยาบถให้กำเรบอยู่” ธานา จาวยมาโน “ให้เคลื่อน
จากที่อยู่” สงเกต วิตินามยมาโน “ให้ล่วงเลยเขตหมายอยู่”
ภาริยาทั้งหมดประกอบรูปเป็นภาริยาภิรตประกอบด้วย **มาน**
ปัจจัย เช่นเดียวกับในบทตั้ง อาทียมาโน “ถือเอาอยู่” และ
ทั้งหมดยังประกอบด้วยภาริยาภิรต คือ **มาน** ปัจจัย ที่เน้นใช้
ในปัจจุบันกาล คือ ในขณะที่ทำอยู่นั่นเอง

นอกไปจากนี้ยังพบว่า ในปทภาษณียังมีการสัทธิ
บายคำหรือกลุ่มคำจากปาฏิโมกขสูตร มีการ ใช้อุปมา
เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนและเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น จัด
เป็นภาพพจน์ประเภทหนึ่ง ดังที่มีข้อความ ในธวินีสสูตร
ได้อธิบายประโยชน์ของการใช้อุปมาว่า “อุปมายปิธเกจเจ
วิญญู ปุริสา ภาสิตสส อตถิ อาขานนติ” “**คนผู้รู้บางพวก
นั้นสามารถรู้เนื้อความแห่งคำที่กล่าวแล้วด้วยอุปมาได้**”^{๑๒}

การใช้อุปมาในปทภาษณีย พบเพียง ๔ ที่เท่านั้น
ได้แก่ ในปาราชิกทั้ง ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

ปาราชิกข้อที่ ๑ ว่าด้วยการห้ามภิกษุเสพเมถุน
โดยที่สุดแม้ในเดรัจฉานตัวเมีย

“**ปาราชิกโก โหติติ** เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส สีสจฺฉินโน
อภพโป เตน สรรีพนธเนน ชีวิตุ เอวเมว ภิกฺขุ เมถุนํ ฌมฺมํ
ปฏฺวีเสวิตวา อสสมโณ โหติ อสภฺยปฺตติโย เตน **วุจฺจติ**
ปาราชิกโก โหติติ”

“คำว่า **เป็นปาราชิก** ความว่า บุรุษถูกตัดศีระแล้ว
ไม่สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการ(มีศีระ)ติดอยู่กับ
ร่างกายชื่อแม้นใด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เสพเมถุนธรรม
แล้วยอมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร
เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต้องอาบัติ
ปาราชิก”^{๑๓}

ในตัวอย่างนี้ อุปมาภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก เหมือน
คนถูกตัดศีระไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ผู้ต้องอาบัติ
ปาราชิกก็ไม่สามารถดำรงสมณะเพศได้ต้องขาดจากความ
เป็นภิกษุ

ปาราชิกข้อที่ ๒ ว่าด้วยการห้ามถือน้ำของที่
เจ้าของมิได้ให้ตั้งแต่ราคา ๕ มาสกขึ้นไป

“**ปาราชิกโก โหติติ** เสยฺยถาปิ นาม ปณฺฑุปลาโส
พนฺธนา ปฺมุตโต อภพโป หริตตตาย เอวเมว ภิกฺขุ ปาทำ วา
ปาหารทำ วา อติเรกปาทำ วา อทินนํ เถยฺยสงฺขาตํ อาทียิตวา
อสสมโณ โหติ อสภฺยปฺตติโย เตน **วุจฺจติ** ปาราชิกโก โหติติ”

“คำว่า **เป็นปาราชิก** ความว่า ไปไม่เหลือกล่นจาก
ข้าวแล้วไม่อาจจะเป็นของเสียสดขึ้นได้ชื่อแม้นใด ภิกษุก็
ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อถือน้ำที่รับอันเขาไม่ได้ให้ ด้วยส่วน

^{๑๐} วิ.มหาวิ.๑/๘๘/๘๗

^{๑๑} วิ.มหาวิ.๑/๘๕/๘๕

^{๑๒} ม.ม.๑๒/๓๔๑/๓๔๗

^{๑๓} วิ.มหาวิ.๑/๓๓๗/๕๑

แห่งความเป็นขโมย หนึ่งบาทก็ดี ควรแก่หนึ่งบาทก็ดี เกินกว่าหนึ่งบาทก็ดีแล้ว ย่อมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เพราะเหตุที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต้องอาบัติปาราชิก”^{๑๔}

ในตัวอย่างนี้ อุปมาภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกเหมือนใบไม้เหลืองไม่สามารถจะกลับเป็นใบไม้สดได้อีก ผู้ต้องอาบัติปาราชิกก็ไม่สามารถคืนสู่ความเป็นภิกษุได้อีก

ปาราชิกข้อที่ ๓ ว่าด้วยการฆ่ามนุษย์

“**ปาราชิกโก โหติติ** เสยฺยถาปิ นาม ปุณฺณสิลา เทวธา ภินนา อปฺปฏฺฐสนฺธิกา โหติ เอวเมว ภิกฺขุ สยฺยจฺจ มนุสฺสวคฺคหิ ชีวิตา โวรเปตฺวา อสฺสมโณ โหติ อสฺสกุปฺตติโย **เตน วุจฺจติ** ปาราชิกโก โหติติ”

“คำว่า **เป็นปาราชิก** ความว่า ศีลาหนาแตก สองเสี่ยงแล้วเป็นของกลับต่อให้ติดสนิทอีกไม่ได้ ชื่อแม้นั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิตแล้ว ย่อมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เพราะเหตุที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสว่า ต้องอาบัติปาราชิก”^{๑๕}

ในตัวอย่างนี้ อุปมาภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกเหมือนศีลาที่แตกจากกันไม่สามารถต่อติดสนิทเป็นเนื้อเดียวกันได้อีก ผู้ต้องอาบัติปาราชิกต้องขาดจากความเป็นภิกษุฉนั้น

ปาราชิกข้อที่ ๔ ว่าด้วยการพูดอวดอุตริมนุสสธรรม

“**ปาราชิกโก โหติติ** เสยฺยถาปิ นาม ตาโล มตฺถกจฺฉินโน อภพฺโป ปุณฺ วิรุฬฺหิยา เอวเมว ภิกฺขุ ปาปิจฺโฉ อิจฺฉापโกโต อสนฺตํ อญฺตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลลปิตฺวา อสฺสมโณ โหติ อสฺสกุปฺตติโย **เตน วุจฺจติ** ปาราชิกโก โหติติ”

“คำว่า **เป็นปาราชิก** ความว่า ต้นตาลมียอดด้วนแล้ว ไม่อาจจะงอกอีกชื่อแม้นั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อมีความอยากอันลามก อันความอยากครอบงำแล้ว พูดอวดอุตริมนุสสธรรมอันไม่มีอยู่ อันไม่เป็นจริง ย่อมไม่เป็น

สมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เพราะเหตุที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต้องอาบัติปาราชิก”^{๑๖}

ในตัวอย่างนี้ อุปมาภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกเหมือนต้นตาลยอดด้วนไม่สามารถงอกได้อีก ผู้ต้องอาบัติปาราชิกจึงไม่สามารถเจริญในสมณธรรมต้องขาดจากความเป็นภิกษุฉนั้น

สหทธิบายปาฏิโมกขสูตรในสมันตปาสาทิกา

สหทธิบายในสมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาพระวินัยปิฎกทั้งหมด ปรณโดยพระพุทธโฆชะ อนึ่ง คัมภีร์ชั้นอรรถกถานั้น แตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ในแง่เวลา คัมภีร์อรรถกถาแต่งขึ้นภายหลังจากที่มีการรวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่ ในแง่วัตถุประสงค์ เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความในพระไตรปิฎกให้แจ่มแจ้งทั้งอรรถและพยัญชนะ คัมภีร์อรรถกถาจัดเป็นผลงานของพระเถระที่เป็นอรรถกถาจารย์รุ่นหลัง ส่วนมากจะมีการระบุชื่อผู้แต่งตามประวัติวรรณคดีบาลีกล่าวกันว่ามียอรรถกถาจำนวนมากที่แต่งทั้งในอินเดีย และลังกา แต่ทว่าในสมัยต่อมา คัมภีร์อรรถกถาดั้งเดิมในอินเดียได้สูญหายเหลือเพียงคัมภีร์ที่เป็นภาษาสิงหลเท่านั้น พระพุทธโฆชะจึงต้องเดินทางไปลังกาเพื่อที่จะปริวรรตอรรถกถาเหล่านั้นกลับมาเป็นภาษามคธอีกครั้ง ในกรณีของพระวินัยมีรายชื่ออรรถกถาโบราณที่ปัจจุบันไม่เหลือต้นฉบับอีกต่อไปแล้วปรากฏในสมันตปาสาทิกา ในการแต่งสมันตปาสาทิกาสันนิษฐานว่า พระพุทธโฆชะได้ใช้คัมภีร์อรรถกถาเหล่านั้นประกอบด้วย

ในสมันตปาสาทิกา มีกลวิธีสหทธิบายคำหรือกลุ่มคำจากปาฏิโมกขสูตรที่เป็นลักษณะเด่น คือ การใช้ **นาม “ที่ชื่อว่า..”** และ **อิตี “มีความหมายว่า, คือ, ความว่า..”** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบายพบว่ามีการใช้ **อิตี** มากกว่า **นาม** และมีข้อสังเกตที่เป็นลักษณะเด่นของคัมภีร์

^{๑๔} วิมหาวิ.๑/๘๙/๘๖

^{๑๕} วิมหาวิ.๑/๑๘๖/๑๓๘

^{๑๖} วิมหาวิ.๑/๒๓๕/๑๗๔

นี้ คือ ในการใช้ **อิตติ** จะใช้ในกรณีที่มีการยกคำหรือกลุ่มคำจากปทภาษนียขึ้นมาแล้วประกอบไว้ใน **อิตติ** โดยมีคำ **เอตถ** “ในคำว่า...นี้” อยู่หลัง **อิตติ** เสมอ ดังตัวอย่างเช่น

“**พฏฐูลลา นาม อาปตติติ เอตถ** จตตาริ ปารากิกานิ อตถุทธารวเสน ทสฺสิตานิ”

“ในคำว่า **อาปตติ**ที่ชื่อว่า **ข้าพชยาบ** นี้ มีความหมายว่า ปารากิก ๔ ข้อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ด้วยอำนาจการยกเนื้อความ”^{๑๗}

ส่วนการใช้ **นาม** นั้นพบว่า มีการใช้น้อย เนื่องจากการจำกัดความคำในปาฏิโมกขสูตรจะมีอธิบายใน ปทภาษนียอย่างแจ่มแจ้งแล้ว และแม้ว่าในสมันตปาสาทิกาจะอธิบายความจากปทภาษนียในมหาวิภังค์ก็จริง แต่ก็มีกรยกคำหรือกลุ่มคำจากปาฏิโมกขสูตรมาอธิบายด้วย จากการศึกษพบว่าสมันตปาสาทิกามักจะใช้คำไวพจน์แสดงความหมายของคำเหล่านั้นทุกแห่ง ดังตัวอย่างเช่น

“**หนนฺยยุนฺติ** โปถฺยยุญฺเจว ฉินฺทเยยุญฺจ

“**บทว่า พิงฺข่า** คือ พิงฺโบายและพิงฺตัด”^{๑๘}

ดังตัวอย่างข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า มีการอธิบายบทตั้งคือ หนนฺย “**พิงข่า**” ด้วยการใช้คำไวพจน์แสดงความหมายขยายความออกไปว่า โปถฺยยุ “**พิงโบาย**” ฉินฺทเยยุ “**พิงตัด**”

สหทาทิบายปาฏิโมกขสูตรในกัฏฐชาตริณ

สหทาทิบายในกัฏฐชาตริณ เป็นอรรถกถาที่อธิบายปาฏิโมกขสูตรในมหาวิภังค์ เช่นเดียวกับปทภาษนีย อนึ่งเกี่ยวกับผู้รจนา ตามขอบของประวัติวรรณคดีบาลี อ้างส่วนท้ายของคัมภีร์นี้ มีหลักฐานยืนยันว่า พระพุทธโฆสะเป็นผู้แต่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ในกัฏฐชาตริณมีกลวิธีสหทาทิบายที่แตกต่างจาก ปทภาษนียและสมันตปา

สาทิกาอย่างชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื่องจากกัฏฐชาตริณมีสหทาทิบายส่วนใหญ่เป็นลักษณะสรุปย่อ ดังตัวอย่างเช่น

“**กั ตฺยหิมนาดิอาทิ** สัณณนาการนิทสฺสน”

“คำว่า **กั ตฺยหิมนา** ดังนี้เป็นต้น เป็นการแสดงอาการคือการพรรณนา”^{๑๙}

“**เอตทคนฺติอาทิ** ตสฺสา อตฺตกามปาริจริยายวณฺณภาสนาการนิทสฺสน”

“คำว่า **เอตทคฺ** ดังนี้เป็นต้น เป็นการแสดงอาการคือการกล่าวพรรณนาคุณของการบำเรอดน ด้วยกาม”^{๒๐}

“**เอวณฺจ โสติอาทิ** อิตฺโต ปุพฺเพ วุตฺตถจ อวุตฺตถจ สพฺพ อุตฺตตานตฺถเมว”

“คำว่า **เอวณฺจ โส** ดังนี้เป็นต้น คำที่ได้กล่าวไว้และยังไม่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ทั้งหมดยงยทั้งสิ้น”^{๒๑}

และจากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีการย่อความโดยใช้ **อาทิ** “**เป็นต้น**” นำมาเป็นกลวิธีในการอธิบายสำหรับผู้ที่มีความรู้และความสนใจที่จะศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ก็สามารถตามไปดูข้อความโดยสมบูรณ์ได้จากแหล่งที่มาดั้งเดิมของข้อความนั้น ๆ ได้ในที่นี้กลุ่มคำจากปาฏิโมกขสูตร คือ **กั ตฺยหิมนา** ในคำว่า **กั ตฺยหิมนาดิอาทิ** เป็นข้อความที่ย่อมาจากปารากิกข้อที่ ๓ **เอตทคฺ** ในคำว่า **เอตทคนฺติอาทิ** เป็นข้อความที่ย่อมาจากสังฆาติเสสข้อที่ ๔ และ **เอวณฺจ โส** ในคำว่า **เอวณฺจ โส** เป็นข้อความที่ย่อมาจากสังฆาติเสสข้อที่ ๑๐ เป็นต้น

นอกจากนี้ พบว่า ในกัฏฐชาตริณมีการย่อความจากสมันตปาสาทิกาดูเหมือนกัน โดยการใช้ **อาทิ** “**เป็นต้น**” ย่อความไว้ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถไปสืบค้นดูได้จากสมันตปาสาทิกานั้นว่ามีเนื้อความโดยสมบูรณ์อย่างไร ดังตัวอย่างเช่น

^{๑๗} วิ.มหา.อ.๒/๔๖๐

^{๑๘} วิ.มหา.อ.๑/๓๗๒

^{๑๙} กงฺขา.อ.๑๔๙

^{๒๐} กงฺขา.อ.๑๕๘

^{๒๑} กงฺขา.อ.๑๗๓

“โย ปนาติ ลึงคาทิเณเทน โย โกจิ”

“คำว่า โย ปน ได้แก่ บุคคลใดบุคคลหนึ่งด้วยความต่างกันแห่งลักษณะเป็นต้น”^{๒๒}

จากคำที่ขีดเส้นใต้ ในลึงคาบทข้างต้น คือ ลึงคาทิเณเทน “ด้วยความต่างกันแห่งลักษณะเป็นต้น” มีการย่อความจากสมันตปาสาทิกาซึ่งเป็นคำสมาสรวมกันอยู่ ๘ คำ คือ ลึงค “ลักษณะ” ยุตตชาติ “การงานที่ประกอบชาติ” นาม “ชื่อ” โคตต “โคตร” สิล “ปรกติ” วิหาร “ธรรมเป็นเครื่องอยู่” โคจร “อารมณ” วย “วัย” โดยในกัณหาวิตรณีนำเอาแต่คำแรก คือ ลึงค “ลักษณะ” มาอธิบายไม่นำคำอื่นที่เหลือมาอธิบายโดยการใช้อาติ “เป็นต้น” ต่อท้ายไว้เพื่อเป็นแสดงให้เห็นถึงการอธิบายโดยกลวิธีย่อความ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถไปสืบค้นดูได้จากสมันตปาสาทิกานั้นว่ามีเนื้อความโดยสมบูรณ์ดังต่อไปนี้

“โย ปนาติ โยโกจิตติ วุตตํ โหติ ยสฺมา ปน โย โส โย โกจิ นาเมโส อวสฺสํ ลึงคยุตตชาตินามโคตตํ สิลวิหารโคจร วยสฺส เอเคนากาเรน ปณฺณายติ ตสฺมา ตํ ตถา ภาเวตุํ ตํ ปเภทํ ปกาเสนโต ยาติโสโตอาทิมาท ตตถ ยาติโสติ ลึงควเสน ยาติโส วา ตาติโส วา โหตุํ ทิโฆ วา รสโส วา กาโฬ วา โอทาโต วา มงฺคุรจฺฉวิ วา กิโส วา ญฺโโล วาติ อตฺโถ”

“บทว่า โย ปน มีอธิบายว่า ผู้ใดผู้หนึ่ง ก็เพราะภิกษุ นั้นใด คือ ชื่อว่าผู้ใดผู้หนึ่งนี้ ย่อมปรากฏด้วยอาการอย่างหนึ่ง **บรรดาลักษณะการงานที่ประกอบชาติชื่อโคตรปรกติ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ อารมณและวัย** ฉะนั้น เมื่อจะทรงประกาศประเภทนั้น เพื่อให้เข้าใจบุคคลนั้นโดยอาการอย่างนั้น จึงตรัสคำว่า **ผู้เช่นใด** ดังนี้เป็นต้น”

“ยาติโสติ ลึงควเสน ยาติโส วา ตาติโส วา โหตุํ ทิโฆ วา รสโส วา กาโฬ วา โอทาโต วา มงฺคุรจฺฉวิ วา กิโส วา ญฺโโล วาติ อตฺโถ”

“บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผู้เช่นใด** ความว่า ว่าโดยลักษณะ จะเป็นคนเช่นใดก็ตาม อธิบายว่า สูงหรือเตี้ยก็ตาม ดำหรือขาวมีผิวต่างก็ตาม ผอมหรืออ้วน ก็ตาม”^{๒๓}

นอกจากนี้ เมื่อผู้แต่งระบุว่าข้อความใดเป็นข้อความย่อจะบ่งด้วยคำว่า **อยเมตถ สงฺเขโป** “ในข้อนี้มีความย่อดังต่อไปนี้..” และเมื่อต้องการแนะนำให้ผู้ศึกษาเพิ่มเติมในคัมภีร์ใด ก็จะมีระบุชื่อคัมภีร์นั้นอย่างชัดเจนดังตัวอย่างเช่น

นิสสัคคิยปาจิตตีย์ข้อที่ ๒ อุทโทสิตลึงคาบท ว่าด้วยกฐินเดาะ

“นิฏฺฐิตจิวรสมิ ภิกฺขุณา อุพฺภตสมิ กจิเน เอก-รตตมปิ เจ ภิกฺขุ ติจิวเรน **วิปฺปวเสยฺย** อณฺเวยตฺร ภิกฺขุสมฺมตฺติยา นิสสัคคิยํ ปาจิตฺตียนฺติ”

“เมื่อจิวรของภิกษุสำเร็จแล้ว เมื่อกฐินเดาะแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจาก ไตรจิวรแม้สิ้นราตรีหนึ่ง ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ เว้นแต่ภิกษุได้รับสมมติ”^{๒๔}

ในกัณหาวิตรณีนำคำที่ขีดเส้นใต้ คือ วิปฺปวเสยฺย “อยู่ปราศจาก” มาอธิบายเพิ่มเติมดังข้อความต่อไปนี้

“**วิปฺปวเสยฺย**ยาติ วิยฺตุโต วเสยฺย, คาโม เอญฺปิจาโร นานูปจาโรติ อาทินา นเยน ปาลิยํ วุตตานํ คามนิคฺคมนนิ เวสนอุทโทสิตอฏฺฐมาพปาสาทหฺมมฺยนาवासตฺถเขตต ฐณฺณกรณอารามวิหารรูกฺขมฺลอลฺลโฆมาสปปเกทานํ ปณฺณรसानํ นิฏฺเฆปญฺฐานํ ยตถ กตถจิ นิฏฺธิปิตฺวา เตสํ คามาทีนํ พหิ หตฺถปาสา ติกฺกเมน อรุณํ อญฺญาเปยฺยาติ **อยเมตถ สงฺเขโป**, วิตฺถาโร ปน สมฺมตฺปาสาทิกายํ วุตฺโต”

“บทว่า **วิปฺปวเสยฺย** ความว่า พึงอยู่ปราศ ในคำว่า **วิปฺปวเสยฺย** นี้ มีเนื้อความสังเขปดังนี้ ว่า บรรดาสถานที่

^{๒๒} กงฺขา.อ.๑๒๘

^{๒๓} วิ.มหา.อ.๒/๒๘๑-๒๘๒

^{๒๔} วิ.มหา.วิ.๒/๑๑/๙

เก็บ ๑๕ แห่งอันต่างโดย บ้าน หมู่บ้านที่อาศัย โรงเก็บของ ป้อม โรงกลม ปราสาท เรือนโล้น เรือ หมู่เกวียน นา ลานนวดข้าว สวน วิหาร โคนไม้ และที่แจ้ง อันพระอุบาลี เถระกล่าวไว้ในพระบาลีโดยนัยเป็นต้นว่า “บ้านมีอุปการะเดียวกัน ต่างอุปการะกัน” ภิกษุเก็บจีวรไว้ในที่ใดที่หนึ่งแล้วยังอรุณให้ตั้งขึ้นในเพราะลวงหัตถบาสนภายนอกบ้าน เป็นต้น เหล่านั้น ส่วนความพิสดารท่านกล่าวไว้แล้วใน สมณตปาสาทิกา”^{๒๕}

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า กังขาวิตรณมีกลวิธี การสัทธาธิบายเมื่อระบุว่าข้อความใดเป็นข้อความย่อจะ บ่งด้วยคำว่า อยเมตถ สงฺเขโป “ในข้อนี้ มีความย่อ ดังต่อไปนี้..” และเมื่อต้องการแนะนำให้ผู้ศึกษา ดูเพิ่มเติม ในคัมภีร์ใด ก็จะระบุชื่อคัมภีร์นั้นอย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏ ข้อความว่า “วิธยาโร ปน สมณตปาสาทิกาย วุตโต” “ส่วนใจ ความโดยละเอียดได้กล่าวแล้วในสมณตปาสาทิกา” ซึ่ง ผู้ศึกษาสามารถตามไปศึกษาเนื้อความโดยละเอียดได้จาก สมณตปาสาทิกา และยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความ

สัมพันธ์กันระหว่างทั้ง ๒ คัมภีร์ทำให้ สรุปรได้ว่า กังขาวิตรณ ีควรแต่งภายหลังสมณตปาสาทิกา

บทสรุปและอภิปราย

สัทธาธิบายทั้ง ๓ คัมภีร์ มีรูปแบบที่คล้ายกัน คือ การ อธิบายความไปตามลำดับ แต่ไม่อธิบายทุกคำจากการศึกษา ในปทภาชนียในมหาวิภังค์ มีกลวิธีที่เป็นลักษณะเด่น คือ การใช้ **นาม** และ **อิตติ** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย พบว่า มีการใช้ **นาม** มากกว่า **อิตติ** การขยายความ อธิบาย ความเพิ่มเติมโดยใช้คำไวพจน์ และการใช้อุปมา ส่วนใน สมณตปาสาทิกา มีกลวิธีที่เป็นลักษณะเด่นคือการใช้ **นาม** และ **อิตติ** ต่อท้ายคำหรือกลุ่มคำที่ยกมาอธิบาย พบว่า มีการ ใช้ **อิตติ** มากกว่า **นาม** และมีการใช้คำไวพจน์ ในขณะที่ กังขาวิตรณ มีการย่อความโดยใช้ **อาทิ** และเมื่อมีการเมื่อ ต้องการแนะนำให้ผู้ศึกษาดูเพิ่มเติม ในคัมภีร์ใด ก็ระบุ ชื่อคัมภีร์นั้นอย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

คณะเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. ๒๕๕๕. พระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับ “๒๖ ศตวรรษแห่ง โพธิกาล”

กรุงเทพฯ: อาคารสำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

จำรูญ ธรรมดา ๒๕๕๕ “กระบวนการตีความพระพุทธรูปตามแนวของคัมภีร์เนตติ,” พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร: ประยูร
สาสน์ไทย.

พระไตรปิฎกบาลีวินัยปิฎก เล่มที่ ๑-๒ อักษรไทยฉบับสยามรัฐ. ๒๕๐๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. ๒๕๐๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆษาจารย์. ๒๕๓๔. สมณุตปาสาทิกา นาม วินยฎฎกถา ปจโม ภาโค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.

พระพุทธโฆษาจารย์. ๒๕๓๔. สมณุตปาสาทิกา นาม วินยฎฎกถา ทุตติโย ภาโค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.

พระภัททันทมมหาพุทธโฆษะ. ๒๕๓๙. กงขาวิตรณียฎฎกถา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.

Hinüber, Oskar Von. 2000. *A Handbook of Pāli Literature*. New York: Walter de Gruyter.

Norman, K. R. 1983. *Pali Literature*. Wiesbaden: Harrassowitz.

ก การสร้างสรรค์นาฏยศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ*

การณัฐวรณ ธีระวารวิสิฐ** และ นราพงษ์ จรัสศรี***

สาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้ เป็นการผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงสร้างสรรค์และการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาหารูปแบบผลงานการแสดง และ ๒) หาแนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน ผลการวิจัยพบว่า ๑) รูปแบบที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน พัฒนามาจากองค์ประกอบของการแสดงทางนาฏยศิลป์ทั้ง ๘ ประการ ได้แก่ บทการแสดง ดนตรี ประกอบการแสดง ลีลาทางนาฏยศิลป์ นักแสดง เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง พื้นที่ที่ใช้ในการแสดง และการออกแบบแสง ๒) แนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานมี ๗ ประการ ได้แก่ คำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่องสัมมาทิฐิ สัญลักษณ์และการสื่อสารในการแสดงนาฏยศิลป์ ความเรียบง่ายตามแนวคิดนาฏยศิลป์หลังสมัยใหม่ ความคิดสร้างสรรค์ในงานนาฏยศิลป์ ทฤษฎีทางด้านนาฏยศิลป์-ดุริยางคศิลป์-ทัศนศิลป์ การสะท้อนภาพทางสังคมโดยใช้นาฏยศิลป์ และการแสดงที่สร้างสรรค์เพื่อเยาวชน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการผสมผสานองค์ความรู้จากคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่องสัมมาทิฐิ ศิลปกรรมศาสตร์ และสังคมศาสตร์เข้าไว้ด้วยกัน การวิจัยครั้งนี้ ถือเป็นการนำร่องในการนำเอาความคิด/คำสอนทางพระพุทธศาสนา มาเผยแพร่ในรูปแบบใหม่ โดยผ่านผลงานการแสดงทางนาฏยศิลป์

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, อริยสัจ 4, สัมมาทิฐิ, นาฏยศิลป์สร้างสรรค์, นาฏยศิลป์หลังสมัยใหม่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การสร้างสรรค์นาฏยศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” หลักสูตรปริญญาศิลปกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรศิลปกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์ (นาฏยศิลป์) คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ผู้นิพนธ์

*** ศาสตราจารย์ ประจำภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

The Creation of a Dance Based on the Concept of Samma Ditthi

Abstract

This research is a pioneering work in combining Buddhist doctrine with dance in an attempt to disseminate Buddhist teachings through new formats. It merges creative and qualitative research with the objectives of 1)creating dance patterns and 2)exploring dance creation concepts – ones through which Buddhist teachings can be most effectively communicated. It applies interdisciplinary methods of study based on Buddhist doctrines, dance, music, visual arts, and social science. The results show that 1) the pattern of dance was developed from eight elements of dance which include script, music, choreography, performers, costumes, props, performance area, and light; and 2) the dance creation concept focused on seven aspects which include the Buddhist teaching on Samma Ditthi, dance symbolism and communication, simplicity based on postmodern dance, dance creativity, theories of dance/ music/ visual arts, social reflection through dance, and creative performance for youths. This research is considered a pioneer in combining the Buddhism Doctrine with Dance.

Keywords : Buddhism, the Four Noble Truths, Samma Ditthi, Creative Dance, Post-Modern Dance

บทนำ

ปัจจุบันมีปัญหาลังคมเกิดขึ้นมากมายซึ่งล้วนเกิดจากความต้องการอันไม่สิ้นสุดของมนุษย์แทบทั้งสิ้น การแก่งแย่งแข่งขัน ชิงดี ต่างฝ่ายต่างมุ่งหาผลประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างเข้มข้น ทำให้คนในสังคมเกิดความเครียด หวาดระแวง และทำร้ายทำลายกัน สังคมจึงอยู่อย่างไม่เป็นสุข ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงควรเน้นไปที่การพัฒนาคน โดยมุ่งพัฒนาทางด้านจิตใจเพื่อยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้น การนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาปรับใช้ในชีวิตประจำวันถือเป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถช่วยยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพุทธอันเป็นศาสนาประจำชาติ และเป็นเพียงศาสนาเดียวที่มีบัญญัติในเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ไว้ จากความสนใจในคำสอนของพระพุทธศาสนา เรื่อง “สัมมาทิฐิ” ทำให้เกิดความต้องการที่จะนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ โดยใช้ศิลปะทางด้านนาฏศิลป์มาเป็นสื่อ เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นถึงความสำคัญของการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อพัฒนาไปสู่การพ้นทุกข์

แต่ละศาสนามีจุดประสงค์ในการใช้นาฏศิลป์เป็นสื่อแตกต่างกัน เช่น ให้เกิดความศรัทธา ให้ทราบประวัติความเป็นมา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม ให้เกิดสมาธิ เป็นต้น งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหารูปแบบและหาแนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์เพื่อใช้เป็นสื่อความรู้ทางธรรมเรื่อง “สัมมาทิฐิ” (ความเห็นชอบ) ซึ่งเป็นข้อสำคัญข้อหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘

ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า “สัมมาทิฐิ” หมายถึง การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) คำว่า “รู้แจ้ง” หมายถึง การเห็นและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง โดยปราศจากความเห็นและความรู้สึกส่วนตัว ถือเป็นหลักธรรมในสายปัญญาซึ่งมีความสำคัญเป็นอันดับแรก เพราะเมื่อมีความเห็นถูกต้องแล้ว ความคิด คำพูด และการ

กระทำก็จะถูกต้องตามไปด้วย การมีความเข้าใจถูกต้องตามจริงตามหลักอริยสัจ ๔ ทำให้เกิดความเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง และสามารถแก้ปัญหาได้จากต้นเหตุ

งานวิจัยนี้ เป็นการผสมผสานองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาเรื่องสัมมาทิฐิ ศิลปกรรมศาสตร์ และสังคมศาสตร์ เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อค้นหารูปแบบและแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ที่ถ่ายทอดความรู้ทางธรรมเรื่อง “สัมมาทิฐิ” เนื่องจากงานนาฏศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยส่วนใหญ่ มักนำเสนอในแบบธรรมะขั้นพื้นฐานเท่านั้น ไม่ค่อยมีปรากฏในแบบธรรมะขั้นสูง^๑ (ยกตัวอย่าง เช่น อริยสัจ ๔ คือยอดของพระพุทธศาสนา) จัดได้ว่าผลงานการสร้างสรรค์ทางนาฏศิลป์ครั้งนี้เป็นงาน “พุทธศิลป์” ตามที่ สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายของ “พุทธศิลป์”^๒ ไว้ว่า เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง นอกจากนี้ยังเป็นการนำร่องการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ ที่นำเอาความรู้ทางธรรมขั้นสูงในพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่สู่สังคม หวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการช่วยจรรโลงสังคมให้เกิดความตระหนักรู้ และสนใจนำเอาความรู้ทางธรรมมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหารูปแบบผลงานการแสดงและหาแนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” การวิจัยนี้เป็นการผสมผสานระหว่างงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยได้ศึกษาหาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศรวมถึงสื่อสารสนเทศอื่น ๆ และยังได้สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยทั้งทางด้านพระพุทธศาสนาและนาฏศิลป์สร้างสรรค์ รวมถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในองค์กรที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน นอกจากนี้ยังได้ศึกษาดูงานการแสดงและงานนาฏศิลป์สร้างสรรค์

^๑ สัมภาษณ์ มานพ มีจำรัส, ผู้กำกับ ผู้ออกแบบบทเต้น และนักแสดงนำของภัทราวดีเธียเตอร์, ๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^๒ สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

รวมถึงการเข้าฟังงานสัมมนาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงทำการทดลองออกแบบสร้างสรรค์ผลงาน โดยใช้องค์ประกอบทั้ง ๘ ของการแสดงทางนาฏศิลป์มาเป็นแนวทางในการออกแบบ และได้จัดแสดงผลงาน “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” โดยมีการจัดทำแบบสอบถามเพื่อวัดและประเมินผลทางสถิติ รวมถึงวัดความเข้าใจของผู้ชม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยแบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย อันได้แก่ พระสงฆ์ ศิลปิน และอาจารย์ทั้งในศาสตร์พุทธและศิลป์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล โดยพิจารณาเนื้อหาสาระจากหนังสือ เอกสารทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สื่อสารสนเทศ บทสัมภาษณ์งานสัมมนา และงานแสดงทางนาฏศิลป์ แล้วจึงนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์มาสังเคราะห์ และนำมาใช้ร่วมกับกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานตามองค์ประกอบทั้ง ๘ ของการแสดงทางนาฏศิลป์ สำหรับสร้างสรรค์เป็นผลงานการแสดงชุด “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” เพื่อสรุปเป็นรูปแบบผลงานการแสดง และแนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ต่อไป

ข้อมูลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

๑. สัมมาทิฐิ

ในบรรดาอริยมรรคทั้งหมด พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีสัมมาทิฐิเป็นองค์นำ เป็นหัวหนามำกับให้มรรคองค์อื่นๆ พัฒนาได้ถูกทาง เพราะสัมมาทิฐิอยู่ในสายปัญญา จึงมีความสำคัญเป็นอันดับแรก เนื่องจากหากความเห็นผิดพลาดแล้ว ความคิด คำพูด และการกระทำ ก็ย่อมจะผิดพลาดไปด้วย สิ่งที่มาถึงก็คือความทุกข์และปัญหาต่าง ๆ จะวนเวียนเป็นวงกลม ไม่สามารถหาทางออกได้จริง ท้ายสุดก็ถึงทางตัน (สุกัร ทุมทอง, ๒๕๕๔: ๒๘๓) สัมมาทิฐิ คือ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ การเห็นเกิด-ดับ เห็นไตรลักษณ์ สุญญตา และปฏิเสธสมุปบาท ในการจัดลำดับของการพัฒนาธรรมจะจัดตามความเด่นของการปฏิบัติ ซึ่งสัมมาทิฐิจัดเป็นข้อแรก เพราะการปฏิบัติจะต้องเริ่มจากความเห็น ความเข้าใจ หรือ

ความเชื่อที่ถูกต้องเสียก่อน จึงจะดำเนินได้ถูกทาง เมื่อมีความเชื่อถูกต้องแล้ว ก็จะมีมุงฝึกไปที่กายวาจาซึ่งเป็นชั้นภายนอก เพื่อเตรียมความพร้อม และเกื้อหนุนการฝึกจิตซึ่งเป็นชั้นภายในให้ได้ผลดีต่อไป ในระหว่างการฝึก ความรู้ความเข้าใจ หรือความเชื่อที่เป็นทุนเดิมจะค่อย ๆ เพิ่มพูนชัดเจนเจริญขึ้นโดยลำดับ ในที่สุดปัญญา ก็จะเจริญถึงขั้นรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ถึงขั้นหลุดพ้น บรรลุนิพพานได้ การพัฒนาองค์ธรรมนี้คือการพัฒนาชีวิต เป็นกระบวนการธรรมชาติที่ดำเนินไปตามวิถีแห่งมรรค กล่าวคือ มรรคเริ่มด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงเป็นสะพานเชื่อมที่ทอดจากอวิชชาไปสู่วิชา เมื่อมีวิชาแล้วก็ย่อมหลุดพ้นได้ (พระธรรมปิฎก [ป. อ. ปยุตฺโต], ๒๕๔๔: ๒๒๕)

การเข้าสู่ณิพพานนั้น พระพุทธเจ้าให้เอาปัญญานำสืลกับสมาธิ เพราะถ้าปัญญาพัฒนาถูกต้องถูกทางแล้ว ปัญญาจะสอนเราเองว่าต้องมีศีลกับสมาธิจึงจะไปได้ตลอดรอดฝั่ง ส่วนผู้ที่ฝึกฝนจิตโดยเอาศีลขึ้นก่อนแล้วตามด้วยสมาธิ มักจะลืมนำปัญญาในภายหลัง เพราะไปยึดติดความสงบสุขในสมาธิจนลืมนำวิปัสสนาปัญญา จึงทำให้ไปถึงนิพพานไม่ได้ แต่สามารถไปเกิดในภพภูมิที่ดีกว่าในปัจจุบันได้ เช่นไปเกิดบนสวรรค์เป็นเทพ ไปเกิดเป็นรูปพรหม หรือรูปพรหม เป็นต้น การที่พระพุทธองค์ให้เอาปัญญาขึ้นก่อนศีลและสมาธิในอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็โดยมุงหมายให้ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ แบบโลกุตระ คือ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ หรือเข้าถึงสภาวะนิพพานนั่นเอง เปรียบเหมือนการติดกระดุมเสื่อ ถ้าติดเม็ดแรกผิดที่ ที่เหลือก็จะผิดหมด เหมือนกับเราดำเนินข้อแรกในอริยมรรคมีองค์ ๘ ผิด คือ ไม่เป็นไปตาม “สัมมาทิฐิ” การปฏิบัติที่เหลืออีก ๗ ข้อก็ย่อมผิดหมด แทนที่การปฏิบัติจะพาเราไป “นิพพาน” แต่กลับพาเราวนเวียนอยู่ใน “วัฏสงสาร” อย่างหาที่สุดมิได้ (ทวีศักดิ์ คุรุจิตธรรม, ๒๕๕๘: ๙-๑๐)

๒. นาฏศิลป์สร้างสรรค์

นาฏศิลป์สร้างสรรค์ คือ การประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์การเคลื่อนไหวของร่างกายที่เกิดขึ้นจากความคิด

หรือความรู้สึกภายใน ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากสิ่ง ที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน แล้วนำมากระตุ้นความคิดเพื่อ สร้างเป็นผลงานทางนาฏศิลป์ โดยมุ่งเน้นในเรื่องความคิด สร้างสรรค์ ไม่ยึดติดกับปัจจัยของยุคสมัย มีลักษณะเชิง สร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้แก่สังคม ในการสร้างสรรค์ นาฏศิลป์ควรประกอบไปด้วยองค์ประกอบทั้ง ๘ ของการ แสดงทางนาฏศิลป์ ได้แก่ บท ดนตรี สีลา นักแสดง เครื่อง แต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง พื้นที่แสดง และแสง เพื่อให้การแสดงมีความสมบูรณ์ ซึ่งนราพงษ์ จรัสศรี ศิลปิน นักวิชาการผู้บุกเบิกทางด้านนาฏศิลป์สร้างสรรค์ และ นาฏศิลป์ร่วมสมัยในประเทศไทย ได้กล่าวถึงความเป็น มาของนาฏศิลป์ไว้ว่า นาฏศิลป์ เป็นศิลปะที่เก่าแก่ชนิด หนึ่งของโลกในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นการแสดงออก (Express) ของอารมณ์ความรู้สึก (Felling) ที่แสดงออกมา ในรูปแบบกิจกรรมของมนุษย์ นาฏศิลป์มักเกี่ยวข้องกับ ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ เขตแดนพื้นที่ สงคราม และภูตผี ปีศาจ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาทางด้านนาฏศิลป์ของ ตัวเองจนหล่อหลอมออกมาเป็นอารยธรรม ในการ สร้างสรรค์ผลงานการแสดงจึงควรคำนึงถึงแนวคิดในการ สร้างงานว่า เราอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ การจะสื่อนาฏศิลป์ เข้าไปให้ถึงคนดูหรือทำให้คนเข้าใจเรื่องได้นั้น คงไม่สามารถ ไปยืนอยู่บนวิธีการนำเสนอแบบเดิม ๆ ได้ ต้องมีการ สร้างสรรค์ชิ้นใหม่เพื่อให้เข้าถึงคนดู และให้เกิดความเข้าใจ ได้มากขึ้น เนื่องจากวัฒนธรรมเดิมไม่สามารถสื่อให้คนดู บางกลุ่มเข้าใจได้ จึงต้องนำแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงาน การแสดงเข้ามาใช้ เพื่อให้คนเข้าใจได้ง่ายขึ้น (นราพงษ์ จรัสศรี, สัมภาษณ์, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๗)

๓. นาฏศิลป์หลังสมัยใหม่

นาฏศิลป์หลังสมัยใหม่ (Post-Modern Dance) คือ ศิลปะการเต้นรำที่มีรูปแบบสนองตอบต่อข้อจำกัดของ นาฏศิลป์สมัยใหม่ เป็นการสร้างสรรค์โดยไม่ยึดกรอบหรือ จารีต ไม่ยึดรูปแบบหรือความสมบูรณ์แบบ มีลักษณะเฉพาะ ตัว มีความแตกต่างกันตามความถนัดของศิลปิน ปรากฏจาก รูปแบบที่แน่นอนตายตัว อาจใช้การผสมผสานระหว่าง

นาฏศิลป์ต่างชนิดกันได้ มีการยกย่องการเคลื่อนไหวใน ชีวิตประจำวันเสมือนศิลปะการแสดงที่มีเหตุผล สามารถนำ ทำทางการเคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันมาสร้างสรรค์เป็น ผลงานทางนาฏศิลป์ได้ และบุคคลใดก็สามารถเป็นนัก เต้นรำได้ โดยไม่จำเป็นต้องผ่านการฝึกฝนมาก่อน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลและการทดลองออกแบบการ แสดง จนเกิดเป็นผลงานการแสดง ชุด “การสร้างสรรค์ นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” สามารถสรุปรูปแบบ ผลงานการแสดง และแนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน ดังต่อไปนี้

๑. รูปแบบผลงานการแสดง “การสร้างสรรค์ นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” มีรูปแบบผลงานการ แสดง จำแนกตามองค์ประกอบทั้ง ๘ ของการแสดงทาง นาฏศิลป์ ดังต่อไปนี้

๑.๑ บทการแสดง

บทการแสดงได้รับแรงบันดาลใจมาจากความทุกข์ ของคนในสังคม และความต้องการที่จะออกจากความทุกข์ นั้น ด้วยเหตุนี้จึงได้นำแรงบันดาลใจดังกล่าวมาสร้างสรรค์ เป็นผลงานทางด้านนาฏศิลป์ โดยเริ่มจากการออกแบบ บทการแสดงที่อิงเนื้อหาสาระมาจากหลักธรรมคำสอนทาง พระพุทธศาสนาเรื่องสัมมาทิฐิ ซึ่งได้ตีบทการแสดงออกไป ตรง ๆ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า (พุทธวจน) โดยแบ่งการ แสดงออกเป็น ๔ องค์ ดังนี้ **องค์ ๑ ทุกข์** บรรยายถึงความ ทุกข์จากการเกิดเป็นมนุษย์ ความทุกข์จากการพลัดพราก จากสิ่งอันเป็นที่รัก ความทุกข์จากการแบกรับภาระหน้าที่ ต่าง ๆ ในชีวิต และความทุกข์จากการไม่สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา **องค์ ๒ สมุทัย** บรรยายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ อันเนื่องมาจากความไม่รู้ หรืออวิชชา ซึ่งเป็นกิเลส ๓ ตัว ที่นอนหนุนเนื่องอยู่ในจิตใจของมนุษย์ อันได้แก่ ความโลภ โกรธ หลง **องค์ ๓ นิโรธ** บรรยายถึงการมีสุขโดยไม่ต้องพึ่ง อำนาจกิเลส ถือเป็นความสงบสุข มีอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน **องค์ ๔ มรรค** บรรยายถึงวิธีการดับทุกข์ในมรรค

มืองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (การมีสติระลึกรู้ชอบ) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิชอบ) จากบทการแสดงดังกล่าว นำไปสู่การคัดเลือกดนตรีประกอบการแสดงที่มีความเหมาะสมเพื่อจะนำไปใช้ในการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ซึ่งอธิบายเนื้อหาสาระของบทการแสดงดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นต่อไป

๑.๒ ดนตรีประกอบการแสดง

ด้านดนตรีประกอบการแสดง ได้คัดเลือกบทเพลงเพื่อใช้เป็นดนตรีประกอบการแสดง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมของบทเพลงกับบทการแสดงที่มีความแตกต่างกันในแต่ละองค์ นอกจากนี้ผู้สร้างสรรค์ยังมีจุดประสงค์ในการใช้บทเพลงเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสาร และถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกจากผู้สร้างสรรค์ ผ่านผู้แสดง ไปสู่ผู้ชมเพื่อให้ผู้แสดงและผู้ชมเกิดความรู้สึกร่วม และคล้อยตามไปกับบทการแสดงนั้น ๆ ดังนั้นผู้สร้างสรรค์จึงคัดเลือกบทเพลงที่สามารถสื่ออารมณ์และความรู้สึกเด่นของการแสดงในแต่ละองค์ ดังต่อไปนี้ **องค์ ๑ ทุกข์** ใช้เพลง อาดาจิโอ อิน จี ไมเนอร์ (Adagio in G minor) ซึ่งเป็นเพลงที่ให้ความรู้สึกเศร้า หม่นหมอง เหมาะกับอารมณ์ทุกข์ **องค์ ๒ สมุทัย** ใช้เพลง คองทีเนอ นู เทอลิดิล ลาเพอ มิติ (Comptine d'un autre ete: L'après Midi) ซึ่งเป็นเพลงที่ให้ความรู้สึกถึงความคลุมเครือ ไม่กระจ่าง มีความลึกลับสงสัย **องค์ ๓ นิโรธ** ใช้เพลง แคนนอนอล อิน ดี เมเจอร์ (Canon in D major) ซึ่งเป็นเพลงที่ให้ความรู้สึกสว่าง กระจ่าง สดใส **องค์ ๔ มรรค** ใช้เพลง จิมโนพีดี นัมเบอร์วัน (Gymnopedie No.1) ซึ่งเป็นเพลงที่ให้ความรู้สึกถึงความสงบนิ่ง มีสมาธิ ทั้งนี้ การเลือกใช้บทเพลงนอกจากจะมีผลต่อการสื่ออารมณ์และความรู้สึกเด่นของการแสดงในแต่ละองค์แล้ว ยังมีผล

ต่อการนำไปใช้ในการออกแบบลีลาของการแสดงในแต่ละองค์อีกด้วย

๑.๓ ลีลาทางนาฏศิลป์

การออกแบบลีลาที่ใช้ในการแสดง ได้รับแรงบันดาลใจจากบทและดนตรีประกอบการแสดง โดยใช้ลีลาท่าทางการเต้นรำตามแนวคิดนาฏศิลป์หลังสมัยใหม่^๓ (การออกแบบลีลาจากท่าทางในชีวิตประจำวัน) เทคนิคการเต้นบัลเลต์ (Ballet)^๔ และมีการใช้ท่าทางเลียนแบบพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เพื่อสื่อถึงพระพุทธรูปและการทำสมาธิ โดยให้อยู่ในแนวความคิดแบบมินิมอลลิสม์ (Minimalism)^๕ ดังนี้ **องค์ ๑ ทุกข์** มีการแสดงท่าทางต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของคนในสังคม เช่น การพบปะสังสรรค์ การถ่ายภาพเซลฟี การพูดคุยโทรศัพท์ การสวมใส่เสื้อผ้า การกอด การแยกออกจากกัน การแบกรับภาระ การเล่นบาสเก็ตบอล และการปิดหู ปิดตา ปิดปาก เป็นการเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสุขและความทุกข์ของมนุษย์ **องค์ ๒ สมุทัย** มีการแสดงลีลาท่าทางต่าง ๆ เช่น การนอน การรับประทาน การเดินในอาการเหม่อลอยเหมือนไม่รู้ว่ตนเองอยู่ที่ใด **องค์ ๓ นิโรธ** มีการแสดงลีลานาฏศิลป์บัลเลต์ที่สะท้อนถึงความเบา ลอย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการเต้นบัลเลต์ เพื่อสื่อถึงการหลุดพ้นจากการถูกดึงดูดต่ำจากอำนาจของกิเลส นอกจากนี้ยังมีการแสดงท่าทางที่ใช้กันเป็นปกติในชีวิต เช่น การยกอุปกรณ์ประกอบการแสดง และการแสดงความทุกข์โดยการนั่งก้มศีรษะ **องค์ ๔ มรรค** มีการแสดงลีลาท่าทางที่ใช้สื่อความหมายของมรรค ๘ อย่างง่ายและชัดเจน เช่น การชี้ไปที่ตาคือการเห็นชอบ การชี้ไปที่ขมับคือการคิดชอบ การชี้ที่ปากคือการเจรจาชอบ และการนั่งสมาธิ เป็นต้น ซึ่งการออกแบบลีลาทั้งหมดนี้ เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารการแสดงไปสู่ผู้ชม

^๓ รูปแบบการเต้นที่ถือว่าทุกท่าทางการเคลื่อนไหวเป็นการเต้นรำ และทุกคนสามารถเป็นนักเต้นรำได้ แม้ไม่มีพื้นฐานการเต้น หรือไม่เคยได้รับการฝึกฝนมาเลยก็ตาม

^๔ ระเบียบปลายเท้า

^๕ ขบวนการทางศิลปะและความงามทางศิลปะที่วาดด้วยความน้อย เกิดจากการลด ดัดทอน และเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งของศิลปะสมัยใหม่

ภาพที่ ๑ ภาพนักแสดงเด็กที่แสดงเป็นผู้เล่าเรื่องสัมมาทิฐิ ทำท่าเปิดมือออกด้านข้างเพื่อสื่อถึงการเปิดโลก
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ ๒ ภาพนักแสดงที่เป็นตัวแทนของมนุษย์ที่มีความทุกข์ ทำท่าทางสื่อถึงการร้องขอความช่วยเหลือ
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ ๓ ภาพนักแสดงที่สื่อถึงการปิดอายตนะ การไม่รับรู้ถึงสภาวะทางอารมณ์จากภายนอกที่เข้ามากระทบจิต
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ ๔ ภาพนักแสดงตัวแทนมนุษย์ที่อยู่ในทะเลแห่งทุกข์ สื่อถึงการร้องขอความช่วยเหลือเพื่อให้พ้นทุกข์
ที่มา : ผู้วิจัย

๑.๔ นักแสดง

การแสดงต้องอาศัยนักแสดงที่มีความสามารถทางบัลเลต์ นักแสดงที่มีความสามารถทางนาฏยศิลป์ และนักแสดงประกอบที่ไม่มีพื้นฐานทางนาฏยศิลป์ ดังนั้นจึงต้องคัดเลือกนักแสดงที่มีความสามารถทางบัลเลต์มาก่อนเป็นอันดับแรก จำนวน ๑ คน ส่วนการแสดงองค์อื่น ๆ ที่ใช้ท่าทางการเต้นในชีวิตประจำวัน ไม่จำเป็นต้องใช้นักแสดงที่มีความสามารถทางบัลเลต์ จึงได้คัดเลือกนักแสดงที่มีความสามารถทางนาฏยศิลป์ทั่วไป จำนวน ๑๙ คน และนักแสดงประกอบที่ไม่มีพื้นฐานทางนาฏยศิลป์ จำนวน ๓ คน (นักแสดงผู้ชี้แจงและนักแสดงที่เล่นบาสเก็ตบอล) ทั้งนี้มีการเลือกใช้นักแสดงเด็กให้มารับบทเป็นผู้เล่าเรื่องสัมมาทิฎฐิและมรรคมงคล ๘ เพราะผู้สร้างสรรค์มีความเห็นว่าการนำเด็กมาแสดงในเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาสามารถทำให้เรื่องที่ดูเข้าใจยาก เข้าใจได้ง่ายขึ้น ถือเป็นความคิดสร้างสรรค์ในการนำเสนอเรื่องราวทางพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจ

๑.๕ เครื่องแต่งกาย

การใช้เครื่องแต่งกายที่เป็นการแต่งกายในชีวิตประจำวัน ตามแนวคิดนาฏยศิลป์หลังสมัยใหม่ที่เน้นเรื่องความเรียบง่ายแต่สื่อความหมายได้ชัดเจน และแนวคิดปรัชญาทางพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องความมัธยัสถ์ สมถะ และพอเพียง ซึ่งเป็นหลักของการดำเนินชีวิตในแบบวิถีพุทธ นอกจากนี้ ยังมีการใช้สีของเครื่องแต่งกายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแยกแยะให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างองค์ทุกซ์กับองค์สุข โดยองค์ทุกซ์และสมุทัยใช้สีดำ องค์นิโรธและมรรคใช้สีขาว

๑.๖ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

อุปกรณ์ประกอบการแสดงมี ๒ อย่าง คือ ๑) อุปกรณ์ที่ใช้สื่อการแสดงโดยตรง ได้แก่ โฟมประดิษฐ์ตัวอักษรขนาดใหญ่ คำว่า “สัมมาทิฎฐิ” ใช้รูปแบบตัวอักษรแบบ เฮลเวติกา (Helvetica) เนื่องจากเป็นแบบตัวอักษร

ที่มีลักษณะเรียบง่าย มีความเป็นกลาง สงบ นิ่ง และไม่สื่อถึงอารมณ์ใด เพื่อให้ลักษณะของตัวอักษรเข้ากับเนื้อหาของเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการจะสื่อ และเป็นสัญลักษณ์จากความเป็นนามธรรมทางความคิดไปสู่ความเป็นรูปธรรมที่สามารถเห็นและจับต้องได้ และ ๒) อุปกรณ์ที่ใช้ระหว่างการแสดง ได้แก่ ลูกบอล เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการแสดงเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของการแสดง โดยให้นักแสดงชายเลี้ยงลูกบอลในพื้นที่ว่างระหว่างการแสดง เพื่อสร้างความสมดุลของภาพการแสดงตามทฤษฎีการจัดวางทางทัศนศิลป์ และเพื่อสร้างความขัดแย้งทางอารมณ์ของผู้ชมในระหว่างการแสดงตามหลักทฤษฎีนาฏยศิลป์หลังสมัยใหม่ อีกทั้งยังสื่อความหมายถึงการเป็นผู้เพิกเฉย ไม่สนใจต่อหลักธรรมคำสอนนี้

๑.๗ พื้นที่ที่ใช้ในการแสดง

จากแนวคิดของการแสดงนาฏยศิลป์หลังสมัยใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องจัดแสดงในโรงละคร จึงได้เลือกใช้ห้องโถงคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมถึงการใช้แนวคิดของศิลปะเฉพาะที่ เพื่อปรับการใช้สถานที่ให้เข้ากับการแสดงอย่างสร้างสรรค์ และเกิดประโยชน์สูงสุด ถือเป็นการใช้พื้นที่อย่างชาญฉลาด คือ มีการใช้พื้นที่โดยรอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการแสดง

๑.๘ การออกแบบแสง

การใช้แสงเป็นสัญลักษณ์และสร้างบรรยากาศในการแสดง โดยเน้นถึงความเรียบง่าย แต่สามารถสื่ออารมณ์และความรู้สึกเด่นของการแสดงในแต่ละองค์ได้อย่างชัดเจน โดยองค์ ๑ ทุกซ์ ใช้แสงในสีโทนร้อนส้มแดงเป็นหลัก เพื่อสื่อและแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศของความทุกข์ ความอึดอัด และความเศร้า องค์ ๒ สมุทัย ใช้แสงในสีน้ำเงินม่วง เพื่อแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศของความหดหู่ หม่นหมอง องค์ ๓ นิโรธ ใช้แสงในสีโทนเย็นฟ้า เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสงบสุข กระจ่าง สดใส องค์ ๔ มรรค ใช้แสงสีขาวเป็นหลัก เพื่อสื่อให้เห็นถึงความบริสุทธิ์และความสว่างทางปัญญา

๒. แนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดง
“การสร้างสรรคานาฏยศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ”
ประกอบไปด้วยแนวคิดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดทางพระพุทธศาสนา เรื่อง สัมมาทิฐิ

การใช้แนวคิดเรื่องสัมมาทิฐิ (หรือความเห็นชอบ) ซึ่งเป็นธรรมะข้อแรกในมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดง การเข้าใจธรรมะในข้อนี้ทำให้เกิดปัญญาให้เห็นถูกต้องตามจริงตามหลักอริยสัจ ๔ นำไปสู่การมีความคิดและการกระทำที่ถูกต้องตามมา เมื่อมีสัมมาทิฐิจะเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลกนี้ล้วนมีมาแต่เหตุ เมื่อเกิดปัญหาจะวิเคราะห์และหาสาเหตุของปัญหาคด้วยปัญญา สามารถแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตและสังคมได้อย่างถูกต้อง ในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏยศิลป์ได้ใช้แนวคิดหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเรื่อง สัมมาทิฐิ ในบทการแสดง ซึ่งใช้การตีบทการแสดงตรง ๆ ตามพุทธวจน (หรือคำสอนที่มาจากคำพูดของพระพุทธเจ้า) โดยตีบทการแสดงออกเป็น 4 องค์ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพื่อแสดงถึงความหมายของการแสดงในแต่ละองค์ตามที่ได้ศึกษามา นอกจากนี้ยังพบแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในองค์ประกอบของการแสดงทางนาฏยศิลป์จากเครื่องแต่งกายที่ดูมีความเรียบง่าย เป็นเครื่องแต่งกายที่ใช้เป็นปกติในชีวิตประจำวัน โดยใช้เครื่องแต่งกายเพียง 2 สี คือ ขาวกับดำ เท่านั้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ในการแบ่งแยกการแสดงองค์สุขกับองค์ทุกข์ ซึ่งความเรียบง่ายในทางพระพุทธศาสนา สื่อถึงความสมถะ มัธยัสถ์ และเป็นหลักในการดำรงชีวิตของชาวพุทธ

๒.๒ ความคิดสร้างสรรค์ในงานนาฏยศิลป์

การใช้ความคิดสร้างสรรค์ที่ศิลปินได้รับมาจากแรงบันดาลใจ ที่เป็นสิ่งเร้ามากระตุ้นให้เกิดความต้องการอย่างแรงกล้าในการสร้างสรรค์ผลงาน เพื่อตอบสนองความต้องการของศิลปิน เนื่องจากในปัจจุบัน การแสดงทางนาฏยศิลป์ในเชิงพุทธศิลป์เพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสอน

ในพระพุทธศาสนายังมีอยู่เป็นจำนวนน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องธรรมะขั้นสูง สิ่งนี้จึงเป็นแรงบันดาลใจให้มีความต้องการที่จะสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏยศิลป์ เพื่อนำมาใช้ในการนำเสนอและเผยแพร่ธรรมะขั้นสูงสู่สังคม โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์จากการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเรื่องสัมมาทิฐิ มาผลิตเป็นผลงานการแสดงทางด้านนาฏยศิลป์สร้างสรรค์ ที่โดดเด่นคือ การออกแบบลีลาท่าทางที่สามารถเล่าเรื่องราว และสื่อความหมายจากบทการแสดง เช่น การตีความหมายของกิเลส ๓ ตัว คือความโลภ โกรธ หลง จากความเป็นนามธรรม มาสู่ความเป็นรูปธรรมที่เห็นได้อย่างชัดเจน โดยการใช้ท่าทางของหนู ู งู ไก่ ที่สื่อความหมายโดยนัยแทนความโลภ โกรธ หลง ตามภาพจิตรกรรมฝาผนังปฏิจจสมุปบาท หรือที่เรียกว่า “กงล้อแห่งกาลเวลา” นอกจากนี้ ยังมีการออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดงที่เป็นตัวอักษรโฟมขนาดใหญ่ คำว่า “สัมมาทิฐิ” ในรูปแบบ ๓ มิติ ที่สามารถนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง ฉาก และตั้งแสดงเป็นนิทรรศการหน้างานก่อนการแสดง รวมถึงให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดงจากการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดงได้อีกด้วย

๒.๓ สัญลักษณ์และการสื่อสารในการแสดงนาฏยศิลป์

การใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นสื่อในการแสดงนาฏยศิลป์ เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจความหมายของเนื้อหาได้โดยง่าย ดังนั้นการออกแบบลีลาจึงเน้นให้สามารถสื่อความหมายและบอกความเป็นสัญลักษณ์ได้โดยนัย เช่น การกอดสื่อความหมายถึงความรักและความผูกพัน การแยกจากกันสื่อความหมายถึงการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การใช้สัญลักษณ์ท่าทางของหนู ู งู ไก่ มาเป็นตัวแทนความโลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นกิเลสที่นอนหนุนเนื่องอยู่ในจิตใจของมนุษย์ การออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดงตัวอักษรโฟมคำว่า สัมมาทิฐิ เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารการแสดงจากความเป็นนามธรรมไปสู่ความเป็นรูปธรรม การออกแบบเครื่องแต่งกายและการออกแบบแสงที่ใช้สีเป็นสัญลักษณ์เพื่อแยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างองค์ทุกข์กับ

องค์สุข โดยออกแบบเครื่องแต่งกายให้องค์ทุกซ์ใช้สีดำ องค์สุขใช้สีขาว ส่วนในการออกแบบแสง ได้ออกแบบให้องค์ทุกซ์ใช้สีโทนร้อน (ส้ม แดง) ส่วนองค์สุขใช้สีโทนเย็น (ฟ้า ขาว)

๒.๔ ทฤษฎีนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และทัศนศิลป์

ใช้การผสมผสานทฤษฎีทางด้านนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และทัศนศิลป์ มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อให้ได้ข้อมูลมาสร้างสรรค์เป็นผลงานการแสดง ชุด “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” โดยได้ใช้ทฤษฎีทางด้านนาฏศิลป์ในการออกแบบลีลาท่าทาง ใช้ทฤษฎีทางดุริยางคศิลป์ในการคัดเลือกบทเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง และใช้ทฤษฎีทางทัศนศิลป์ในการออกแบบลีลา การออกแบบเครื่องแต่งกาย การออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดง การออกแบบพื้นที่ และการออกแบบแสง

๒.๕ ความเรียบง่ายตามแนวคิดนาฏศิลป์หลังสมัยใหม่

การคำนึงถึงความคิดทางพระพุทธศาสนาที่เน้นถึงความเรียบง่าย สมถะ โดยประยุกต์ใช้ร่วมกับความเรียบง่ายตามแนวคิดนาฏศิลป์สมัยใหม่ ดังที่ปรากฏใน (๑) บทการแสดง ซึ่งใช้วิธีตีบทการแสดงตรง ๆ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องสัมมาทิฐิ ว่าเป็นการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ดังนั้นจึงได้แบ่งการแสดงออกเป็น ๔ องค์ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพื่อให้การแสดงชัดเจนและเข้าใจง่าย (๒) การออกแบบลีลา ใช้ลีลาท่าทางที่ใช้กันเป็นปกติในชีวิตประจำวันในการสื่อความหมาย ซึ่งถือเป็นความเรียบง่ายที่ชัดเจน (๓) เครื่องแต่งกาย ใช้ชุดที่ใช้กันเป็นปกติในชีวิตประจำวันเป็นหลัก รวมถึงการใช้ชุดบัลเลต์ที่ออกแบบให้มีความเรียบง่าย และใช้สีของเครื่องแต่งกายเพียง ๒ สี คือ สีขาวและดำเท่านั้น (๔) ใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดงมีเพียง ๒ อย่าง แต่ให้ความหมายที่หลากหลาย ได้แก่ โคมตัวอักษรคำว่า “สัมมาทิฐิ” และลูกบาสเกตบอล โดยในการออกแบบโปมใช้แบบตัวอักษร เฮลเวติกา (Helvetica) เนื่องจากเป็น

แบบตัวอักษรที่มีลักษณะเรียบง่าย มีความเป็นกลาง มีลักษณะของความสงบนิ่ง และไม่สื่อถึงอารมณ์ใด เพื่อให้ลักษณะของตัวอักษรเข้ากับเนื้อหาของเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการจะสื่อ (๕) การออกแบบแสงที่เน้นความเรียบง่าย เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ สร้างบรรยากาศและสื่ออารมณ์ความรู้สึกเด่นของการแสดงในแต่ละองค์ โดยองค์ทุกซ์ใช้แสงโทนสีร้อน (ส้ม แดง) องค์สุขใช้แสงโทนสีเย็น (ฟ้า ขาว)

๒.๖ การสะท้อนภาพทางสังคมโดยใช้นาฏศิลป์

การแสดงชุดนี้ มีการสะท้อนภาพทางสังคมโดยใช้นาฏศิลป์ผ่านบทการแสดง เป็นการจำลองเรื่องราวความทุกข์ของมนุษย์ที่ทุกคนจะต้องพบเจอในทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ก็จะต้องผ่านเรื่องราวของความทุกข์ซ้ำ ๆ จากการเกิดเป็นมนุษย์วนเวียนอยู่เช่นนี้เรื่อยไปทั้งสิ้น การนำเรื่องในพระพุทธศาสนามาสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นผลงานทางนาฏศิลป์ จะช่วยดึงดูดความสนใจของคนในสังคมให้เข้าใจพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น เพราะนาฏศิลป์ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่มักมีรูปแบบที่แตกต่าง และมีวิธีการนำเสนอที่น่าสนใจ

๒.๗ การแสดงที่สร้างสรรค์เพื่อเยาวชน

การสร้างความเข้าใจในเรื่องหนึ่ง ๆ ให้กับเยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเข้าใจในเรื่องหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบันเป็นความท้าทายอย่างหนึ่ง การเลือกใช้สื่อที่น่าสนใจและมีความเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อที่มีความเคลื่อนไหวของภาพและเสียงอย่างนาฏศิลป์ จะช่วยดึงดูดและกระตุ้นความสนใจของเยาวชนให้เกิดการเรียนรู้ได้มากกว่า ทั้งจากการรับชมและร่วมฝึกปฏิบัติ สำหรับการแสดงชุด “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” นี้ได้ออกแบบลีลาให้สื่อความหมายได้ชัดเจน และเข้าใจง่ายแม้เป็นธรรมะขั้นสูง เนื่องจากมีการนำเยาวชนเข้ามาร่วมแสดง และยังมีการนำเสนอผลงานการแสดงให้กับเยาวชนได้รับชม ซึ่งจะทำให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและซึมซับความเข้าใจได้มากขึ้น การมีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติ

หรือการชมการแสดงในเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น อาจเป็นหนึ่งในแรงบันดาลใจที่สำคัญในอนาคตให้กับเยาวชน ในการนำเอาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในชีวิต ถือเป็นการปลูกฝังธรรมะในจิตใจให้กับเยาวชน การแสดงชิ้นนี้ถือเป็นการออกแบบการแสดงที่เอื้อประโยชน์ให้แก่เยาวชนทั้งในแง่ของการเป็นผู้แสดงและผู้ชม นอกจากนี้ยังเป็นการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเรื่องสัมมาทิฐิ มาประยุกต์ปรับใช้กับการสร้างสรรค์ผลงานการแสดงทางนาฏศิลป์ เพื่อให้คำสอนทางพระพุทธศาสนาผู้มีชีวิต สามารถดึงดูดความสนใจของเยาวชนให้มาสนใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาได้มากขึ้น

ผลสำรวจความคิดเห็นจากผู้ชม

การสำรวจความคิดเห็น และข้อเสนอแนะจากผู้เข้าชมการแสดงในวันที่ ๑๓ - ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๙ ซึ่งมีผู้ชมที่ร่วมตอบแบบประเมินจำนวน ๒๔๕ คน โดยจัดทำแบบประเมินทั้งสิ้น ๒ ตอน ประกอบด้วย ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบประเมิน เป็นลักษณะคำถามแบบเลือกตอบ และตอนที่ ๒ แบบประเมินผลงานการแสดงนาฏศิลป์ ซึ่งมีทั้งคำถามแบบให้คะแนนตามลำดับความพึงพอใจและคำถามปลายเปิด เพื่อให้ผู้ชมสามารถแสดงความคิดเห็นหรือให้ข้อเสนอแนะได้อย่างอิสระ จากการรวบรวมข้อมูลดังกล่าว สามารถสรุปผลได้ดังนี้

ความคิดเห็นเกี่ยวกับความพึงพอใจในผลงานการแสดง “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” พบว่า ค่าเฉลี่ยโดยรวมความพึงพอใจของผู้ชมอยู่ในระดับมาก จากผู้ชมที่ตอบแบบประเมินจำนวนทั้งสิ้น ๒๔๕ คน แบ่งเป็นชายร้อยละ ๕๕ และหญิงร้อยละ ๔๕ โดยพบว่า ผู้ชมส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง ๑๕ - ๒๕ ปี และมีสถานภาพเป็นนิสิต/นักศึกษา โดยมีรายละเอียดการประเมินตามองค์ประกอบการแสดงทางนาฏศิลป์ ดังต่อไปนี้ การประเมินแนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก การประเมิน

การจัดลำดับเรื่องราวการสื่อสาร และความสอดคล้องของแนวคิดกับบทการแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก จำนวนและทักษะความสามารถของนักแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก ความงดงามและการสื่อความหมายของลีลาท่าทางในการแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและความเหมาะสมของดนตรีกับบทการแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ความสอดคล้องของอุปกรณ์ประกอบการแสดงกับแนวความคิด พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ขนาดและความเหมาะสมของการใช้พื้นที่ในการแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก การสื่อความหมายและความสอดคล้องของแนวคิดกับเครื่องแต่งกาย พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก การสื่อความหมายและความเหมาะสมของแสงในการแสดง พบว่า ผู้ชมมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด

นอกจากนี้ ผู้ชมยังให้ข้อเสนอแนะ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. ชื่นชมความพยายามในการนำแนวความคิดทางพระพุทธศาสนามาสร้างสรรค์เป็นผลงานทางนาฏศิลป์
๒. รูปแบบการแสดงและสื่อที่ใช้มีความเรียบง่ายเกินไป
๓. การแสดงบางส่วนเกินความจำเป็น ทำให้ตีความและเข้าใจยาก
๔. การแสดงดูเพลิดเพลีน และน่าสนใจ
๕. สถานที่จัดแสดงไม่อำนวย ผู้ชมนั่งชมไม่สะดวก

จากผลการประเมินความพึงพอใจ และข้อเสนอแนะของผู้ชมข้างต้น พบว่า สามารถการแสดงนาฏศิลป์มาใช้พระพุทธศาสนาได้จริง เนื่องจากผลจากการประเมินอยู่ในระดับความพึงพอใจมาก แม้ว่าการแสดงบางส่วนจะสื่อความหมายยาก แต่ผู้ชมส่วนใหญ่ก็สามารถตีความได้ ถือว่าผลงานการแสดง “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง ผลตอบรับจากผู้ชมงานวิจัยครั้งนี้ ถือเป็นการนำร่องเอาความรู้

ทางธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้สังคม โดยผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ทางนาฏศิลป์ จากแบบสอบถามประเมินความพึงพอใจของผู้ชมที่มีต่อการแสดง พบว่าผู้ชมส่วนใหญ่เป็นเยาวชน และมีผลเฉลี่ยความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก จากผลการประเมินดังกล่าวผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแสดงชุด “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” นี้ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของการแสดงที่สร้างสรรค์เพื่อเยาวชน หากมีการปรับปรุงการแสดงให้มีความเหมาะสมตามกาลเวลาและสถานที่ การแสดงก็จะเป็นประโยชน์ต่อการรับใช้สังคมในบริบทวิถีพุทธต่อไป ส่วนสาเหตุที่ผู้ชมให้ความเห็นว่าการแสดงเรียบง่ายเกินไปและการแสดงบางตอนเกินความจำเป็นทำให้ตีความยากนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความเข้าใจส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความรู้พื้นฐานของผู้ชมทั้งในเรื่องพระพุทธศาสนาและนาฏศิลป์ ส่วนเหตุผลที่รูปแบบการแสดงเรียบง่ายนั้น เพราะการแสดงเรื่องนี้เป็นเรื่องทางธรรม จึงอยู่บนพื้นฐานของความสมถะเรียบง่าย ผู้วิจัยจึงได้เลือกใช้รูปแบบการแสดงนาฏศิลป์หลังสมัยใหม่ (Post-Modern Dance) เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดทางธรรม เนื่องจากนาฏศิลป์หลังสมัยใหม่มีรูปแบบของการแสดงในแบบ มินิมอลลิสม์ (Minimalism) คือ ศิลปะที่วาดด้วยความน้อย (Less is more) ซึ่งต้องลดและตัดทอนองค์ประกอบฟุ่มเฟือยออก คงเหลือแต่องค์ประกอบสำคัญเพื่อสื่อความหมายเท่านั้น

สรุป และอภิปรายผล

งานวิจัย เรื่อง “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหาแนวทางในการออกแบบสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ โดยใช้ธรรมะเป็นสื่อ นำความคิด จากการดำเนินการวิจัย สามารถสรุปผลการวิจัย ดังต่อไปนี้ ๑) รูปแบบการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ พัฒนามาจากองค์ประกอบการแสดงทางนาฏศิลป์ ๘ ประการ ได้แก่ บทการแสดง ดนตรีประกอบการแสดง ลีลา นักแสดง เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง พื้นที่แสดง และแสง ๒) แนวคิดที่ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์

ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ ได้แก่ แนวคิดทางพระพุทธศาสนา เรื่องสัมมาทิฐิ ความคิดสร้างสรรค์ในการแสดงนาฏศิลป์ สัญลักษณ์และการสื่อสารในการแสดงนาฏศิลป์ ทฤษฎีทางนาฏศิลป์-ดุริยางคศิลป์-ทัศนศิลป์ ความเรียบง่ายตามแนวคิดนาฏศิลป์หลังสมัยใหม่ การสะท้อนภาพทางสังคมโดยใช้นาฏศิลป์ และการแสดงที่สร้างสรรค์เพื่อเยาวชน ในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดง เรื่อง “การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ตามแนวคิดสัมมาทิฐิ” ผู้วิจัยได้ใช้นาฏศิลป์มาเป็นสื่อเพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่องสัมมาทิฐิ โดยมีจุดประสงค์ให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจ ตระหนักรู้ และหันมาสนใจ สามารถนำเอาความรู้จากหลักธรรมคำสอนในเรื่องสัมมาทิฐิ และแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในเรื่องอื่น ๆ มาประยุกต์ปรับใช้ในการดำเนินชีวิต

จากการออกแบบบทการแสดงองค์ ๑ ทุกข์ ผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นถึงความทุกข์ที่มนุษย์ได้รับจากการเกิดเป็นมนุษย์ ความทุกข์ที่มนุษย์ได้รับจากการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความทุกข์ที่มนุษย์ได้รับจากการแบกรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต และความทุกข์ที่มนุษย์ได้รับความไม่สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา องค์ ๒ สมุทัย ผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นถึงต้นเหตุ หรือสาเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวงของมนุษย์ อันเนื่องมาจากอวิชชา หรือความไม่รู้ คือกิเลส ๓ ตัวที่นอนหนุนเนื่องอยู่ในจิตใจของมนุษย์ อันได้แก่ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) กิเลสทั้ง ๓ ตัวนี้ ถึงแม้จะมีความแตกต่างกัน แต่สามารถทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี สามารถปรุงแต่งจิตให้หลงติดอยู่ในสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิดได้ตลอดไป เมื่อผู้ชมได้ชมการแสดงจะทำให้เข้าใจถึงกิเลสอันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ได้ชัดเจนขึ้น และสามารถมองย้อนกลับมาคิดทบทวนถึงการดำเนินชีวิตของตนเองในปัจจุบัน ว่ามีกิเลสเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด องค์ ๓ นิโรธ ผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นถึงความสุขโดยไม่ต้องพึ่งอำนาจกิเลส ถือเป็นความสงบสุข มีอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน องค์ ๔ มรรค ผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีในการปฏิบัติมรรคไปให้ครบทั้ง ๘ องค์ เพื่อการดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ในที่สุด

โดยปกติคนทั่วไปมักจะมองไม่เห็นต้นเหตุของความทุกข์ แต่มักจะมองเห็นผลลัพธ์ของความทุกข์มากกว่า ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยทำการแสดงชุดนี้ขึ้นมา เพื่อสะท้อนให้ผู้ชมได้เห็น เกิดความตระหนักคิด และสามารถเข้าใจถึงต้นเหตุหรือสาเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวงของมนุษย์ได้ ความเห็นชอบหรือการมีสัมมาทิฐินี้ จะนำผู้ชมไปสู่ความเข้าใจในการมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นยอดแห่งหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา งานวิจัยนี้ จะเป็นประโยชน์ในการช่วยจรรโลงสังคมให้เกิดความตระหนักรู้ และสนใจนำเอาความรู้ทางธรรมมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

๑. นาฏยศิลป์เป็นศิลปะการแสดงที่มีการเคลื่อนไหว จึงมีความน่าสนใจเพราะมีทั้งภาพและเสียง เยาวชนสามารถเข้าถึงได้รวดเร็ว จึงเหมาะกับการนำไปใช้ประโยชน์ในด้านการศึกษา สำหรับเป็นสื่อประกอบการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจได้มากขึ้น

๒. ควรมีการนำหัวข้อที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในแง่มุมอื่น ๆ มาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏยศิลป์เพื่อพัฒนาต่อยอดงานวิจัยต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- ทวีศักดิ์ คุรุจิตธรรม. เส้นทางลัดสู่นิพพาน มีจริงหรือ? ตอน ๑. วารสารชมรมกัลยาณธรรม ปีที่ ๑๐ (มีนาคม ๒๕๕๘): ๘-๑๐.
 นราพงษ์ จรัสศรี. ๒๕๕๙. **ประวัตินาฏศิลป์ตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม** (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.
 พุทธทาส อินทปัญโญ. ๒๕๕๗. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
 พุทธทาส อินทปัญโญ. ๒๕๕๗. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
 สงวน รอดบุญ. ๒๕๒๙. **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
 สุภีร์ ทุมทอง. **การพัฒนาอินทรีสังวร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕.
 Lee, C. 2002. **Ballet in Western Culture**. New York: Routledge.

สัมภาษณ์

- นราพงษ์ จรัสศรี. ศาสตราจารย์ ประจำภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สัมภาษณ์**, ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๗, ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๙.
- มานพ มีจำรัส. ผู้กำกับ ผู้ออกแบบท่าเต้น และนักแสดงนำของภัทราวดีเธียเตอร์. **สัมภาษณ์**, ๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

ก

การบูรณาการพุทธธรรมและภูมิปัญญา ทางการเกษตรของชุมชนเกษตรอินทรีย์

พระครูธรรมธรวรเดชฯ อุดมเดช,

ศุภกฤษ เดชะนามเมือง, นายนิกร สุวรรณดี, และคณิศ สุพรรณสุริยกุล

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาทางการเกษตรของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดนครนายก และ (๒) เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดนครนายก เก็บข้อมูลจากสมาชิกชุมชนกลุ่มผู้ประกอบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี เป็นเกษตรกรกลุ่มผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการประกอบการหมักปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพเพื่อนำไปใช้กับการเกษตร จำนวน ๕ พื้นที่ ประกอบด้วย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๓ พื้นที่ และจังหวัดนครนายก ๒ พื้นที่ จำนวน ๕-๑๐ ราย เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยแสดงถึงภูมิปัญญาอันเกิดจากการบ่มเพาะและสั่งสมจากการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเผยแพร่กัน ในหมู่ชาวเกษตรอินทรีย์ในด้านการทำปุ๋ยชีวภาพ ผลการวิจัยยังแสดงอีกว่ามีการนำเอาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการทำการเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศีล ๕ และหลักเมตตาธรรม นอกจากนี้ยังพบว่าการนำหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการในการทำงานด้านเกษตรอินทรีย์ของชุมชนอีกด้วย ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปคือควรจะศึกษาผู้นำด้านการสร้างภูมิปัญญาทางการเกษตรอินทรีย์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และควรศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมและหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงในความเข้าใจของเกษตรกรที่ใช้แนวทางเกษตรอินทรีย์เหล่านี้อีกด้วย

คำสำคัญ: บูรณาการพุทธธรรม, ภูมิปัญญาทางการเกษตร, เกษตรอินทรีย์

This qualitative research aimed to study the local agricultural wisdom in organic agricultural communities in Ayutthaya and Nakhon Nayok Provinces and their integration of Buddhist teachings into their way of practice. Data were collected from five to ten members in the groups of organic farmers who avoided the use of chemical fertilizer and produced organic and bio-fertilizer for their own use. There groups were from three areas in Ayutthaya Province and two areas in Nakhon Nayok Province. The data were collected through in-depth interviews and analyzed with the method of content analysis.

Findings showed that the local agricultural wisdom was cultivated through learning and exchanges among organic farmers who produced bio-fertilizer. It also showed that Buddhist teachings, especially the Five Precepts and Loving-kindness, were adopted to guide their organic farming. In addition, it was found that the Sufficiency Economy Principles was integrated into the communities' organic farming too. Recommendations are that an in-depth study should be conducted on the persons who led the cultivation of the local agricultural wisdom and a further study should be conducted on the relationship between Buddhist teaching and the Sufficiency Economy Principles in the organic farmers' understanding

Keywords: integration of Buddhist teachings, local agricultural wisdom, organic farming

๑. บทนำ

การพัฒนาประเทศในช่วงเวลาที่ผ่านมา ภาคเกษตรมีบทบาทสำคัญต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศ อีกทั้งมิติของการผลิตที่สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารและเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนภาคเกษตร และเป็นฐานการผลิตที่สนับสนุนการสร้างมูลค่าเพิ่มเพื่อการค้าและการส่งออกสำหรับภาคการผลิตและบริการอื่น ๆ รวมถึงในมิติการพัฒนาสู่แหล่งการผลิตพลังงานทดแทนที่สำคัญของประเทศ เนื่องจากภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตที่เข้มแข็งด้วยมีที่ตั้งทางภูมิประเทศและภูมิอากาศเหมาะสม มีภูมิปัญญาด้านการผลิต การประยุกต์ดัดแปลง และวัฒนธรรมอาหารที่เข้มแข็งและหลากหลาย รวมทั้งเป็นประเทศผู้ผลิตอาหารส่งออกที่สำคัญรายใหญ่ของโลก (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๕-๒๕๕๙: ๕๒-๕๓)

การขยายตัวของภาคการเกษตรส่วนหนึ่งมาพร้อมกับปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการทำการเกษตรสมัยใหม่ที่ใช้สารเคมีในปริมาณมาก ข้อมูลของกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พบว่าระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๕๓ มีการนำเข้าสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากถึง ๑๒๐,๐๐๐ ตัน โดยสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชที่มีการใช้มากที่สุด ได้แก่ สารกำจัดวัชพืช ถึงร้อยละ ๗๔ จากการประเมินของ World bank และ FAO (Food and Agriculture Organization) ชี้ให้เห็นว่า จากการเปรียบเทียบการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของประเทศไทยและต่างประเทศพบว่า การใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืชในประเทศไทยมีค่าสูงกว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ฝรั่งเศส โปรตุเกส ถึงเท่าตัว เป็นผลให้ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๔ ระบบการแจ้งเตือนสินค้าอาหาร (Rapid Alert System for Food: RASFF) ของสหภาพยุโรป (EU) มีการตรวจพบสารเคมีตกค้างในพืชผักของประเทศไทยมากที่สุดถึง ๕๕ ครั้ง

ในประเทศไทยมีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งลุกขึ้นมาสู้กับสารเคมีโดยการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง คือการอาศัยตนเองเป็นที่ตั้งและนำเอาภูมิปัญญาไทยแต่ดั้งเดิมคือการใช้แนวทางเกษตรอินทรีย์โดยการใช้น้ำหมักชีวภาพ ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ซึ่งเป็นการพึ่งตนเองทำเองและใช้เอง ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรเหล่านี้ยังอาศัยหลักธรรมทางศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อให้จิตใจเข้มแข็งและเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต การเลือกทำการเกษตรอินทรีย์ดังกล่าวทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น สามารถดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก ทำการเกษตรแบบดั้งเดิมโดยไม่ให้กระทบกับสิ่งแวดล้อม

จากเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการทำการเกษตรแบบยั่งยืนของกลุ่มคนเหล่านี้ และการบูรณาการหลักธรรมกับภูมิปัญญาทางการเกษตรของชุมชนท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรอย่างยั่งยืนต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาทางการเกษตรของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดนครนายก

๒.๒) ศึกษาการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดนครนายก

๓. ขอบเขตและวิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาทางการเกษตรดั้งเดิมและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานของชุมชนเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นชุมชนกลุ่มผู้ประกอบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี เป็นเกษตรกรกลุ่มผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการประกอบการหมักปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพเพื่อนำไปใช้กับการเกษตร จำนวน ๕ พื้นที่

ประกอบด้วย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๓ พื้นที่ และจังหวัด นครนายก ๒ พื้นที่ จำนวน ๕-๑๐ ราย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ ประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้แนวคำถาม มีลักษณะปลายเปิด (Open - Ended Question) และ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis)

๔. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

๔.๑) ภูมิปัญญาทางการเกษตร หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจในการทำการเกษตร อันเป็นความรู้ความเข้าใจ ที่บ่มเพาะและสั่งสมจากการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเผยแพร่ กันในหมู่ผู้ทำการเกษตรอินทรีย์

๔.๒) การเกษตรอินทรีย์ หมายถึง การทำการเกษตร ที่ปลอดการใช้ปุ๋ยเคมี

๔.๓) ชุมชนเกษตรอินทรีย์ หมายถึง ชุมชนกลุ่ม ผู้ประกอบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีในจังหวัด พระนครศรีอยุธยาและจังหวัดนครนายก

๔.๔) การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือ พุทธบูรณาการ หมายถึง การนำเอาหลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นส่วนหนึ่งของแนวทางในการทำ เกษตรอินทรีย์

๕. ผลการศึกษา

ผลการศึกษาในส่วนของภูมิปัญญาการเกษตร แสดงถึงภูมิปัญญาอันเกิดจากการบ่มเพาะและสั่งสมจาก การเรียนรู้และแลกเปลี่ยนเผยแพร่กันในหมู่ชาวเกษตร อินทรีย์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ภูมิปัญญาทางการเกษตรแบบอินทรีย์จังหวัด พระนครศรีอยุธยาพบเกษตรกรที่ทำอาชีพด้านการเกษตร มีทั้งเกษตรอินทรีย์ และการปลูกข้าวไรซ์เบอร์รี่อินทรีย์ เกษตรกรเรียนรู้ว่าข้าวชนิดนี้มีระยะเวลาในการดูแล ๕ ครั้ง ต่อ ๒ ปี คือ ประมาณ ๔ เดือน เว้นช่วงเวลาในการลงมือทำ เช่น เมื่อมีการหมักฟาง เป็นต้น เพราะข้าวไรซ์เบอร์รี่เป็นข้าว ที่ชอบอากาศหนาว ถ้าปลูกในช่วงอากาศร้อนความชื้นของ

สีจะไม่ม่วงเข้ม แต่จะออกสีแดง ๆ ด้านบนที่โดนแสงแดด จะมีสีขาว ๆ ด้านล่างจะมีสีม่วง จึงกลายเป็นสีม่วงครึ่งซีก จึงทำให้การขายจำหน่ายลำบากถึงกับขายไม่ออก เพราะ คนส่วนใหญ่ที่มีการซื้อขายตามตลาดจะซื้อแต่ข้าวที่มี เม็ดสีเข้ม ดังนั้น จึงเรียนรู้ว่าต้องคัดแยกกระหว่างสีจาง และ สีเข้ม จึงจะทำให้ราคาแตกต่างกัน

๒) ภูมิปัญญาทางการเกษตรแบบอินทรีย์จังหวัด นครนายก ยังมีการเกษตรปลอดสารพิษกระจายอยู่ตาม ท้องถิ่นต่าง ๆ ดังมีตัวอย่าง คือ จุดเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ ด้วยประสบการณ์ของผู้ใหญ่ทองหล่อ แดงอร่าม ณ บ้านหนองยาง ที่ทำไร่นา สวนผักผลไม้ มากกว่า ๖๐ ปี แต่ยิ่งทำก็ยิ่งเป็นทุกข์ เพราะต้องสู้กับต้นทุนการผลิตที่เพิ่ม สูงขึ้น ทั้งค่าปุ๋ย ค่ายา ส่งผลให้เกิดปัญหาหนี้สิน ดินเสีย เป็นกรดเป็นด่าง รวมทั้งสารเคมีตกค้างสะสมในดิน ผู้ใหญ่ ทองหล่อจึงได้ปรึกษาหารือกับเกษตรตำบล เริ่มศึกษา ค้นคว้า ศึกษาเรียนรู้ดูงานเพื่อหาทางออก จนค้นพบหนทาง สว่าง นั่นคือ การทำปุ๋ยชีวภาพ และผู้ใหญ่ทองหล่อ เลือก ที่จะฟื้นฟูวิถีเกษตรกรรมให้แก่คนหนองยาง ดังคำกล่าวที่ว่า

“หลังจากไปเรียนรู้ดูงานการผลิตปุ๋ยชีวภาพได้ ความรู้มา จึงได้ร่วมกับแกนนำหมู่บ้าน ๔-๕ คน ช่วยกันลอง ผิดลองถูกทำปุ๋ยชีวภาพขึ้นมา แล้วนำไปใช้กับไร่นาของ ตนเอง ค่อย ๆ สังเกต ปรับปรุงพัฒนาสูตรปุ๋ยชีวภาพ จนใช้ได้ผลดีกับพื้นที่เพาะปลูกในท้องถิ่น”

ผลการศึกษาในส่วนของพุทธบูรณาการแสดงให้เห็นถึงการนำเอาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาเป็นแนวทางในการทำการเกษตรอินทรีย์ดังนี้ จากการที่ได้สัมภาษณ์เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์เกษตรปลอด สารพิษ เกษตรกรเหล่านั้นจะถือศีล ๕ และทำการเกษตร โดยการไม่เบียดเบียนสัตว์ประกอบอาชีพโดยทำเกษตร ปลอดสารพิษหรือเกษตรอินทรีย์ตามภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม ด้วยวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันระหว่างคน สัตว์ และ ธรรมชาติ เช่น เลี้ยงสัตว์ ดูแลรักษาป่า รุง ดิน น้ำ ชาวบ้าน กลุ่มนี้ใช้สร้างชุมชนให้มีอาหารที่ได้จากพืชผักที่อุดมที่สุด สมบูรณ์ ความเป็นอยู่ที่เรียกว่าอยู่ดีกินดี และมีอาหาร

กินลูกกล้วยไม้ไม่เจือปนด้วยสารพิษ นอกจากนี้ ยังใช้วิธีการที่จะทำให้การเกษตรมีผลผลิตสะอาดปลอดภัยต่อผู้ปลูกและผู้บริโภค

ผลการศึกษาแสดงชัดเจนว่าเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบอินทรีย์นำคำสอนทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการเข้าเป็นส่วนหนึ่งในการทำงาน โดยเน้นศีลข้อ ๑ และหลักของความเมตตาธรรม เพราะเกษตรอินทรีย์เน้นงดเว้นจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อหลีกเลี่ยงการเบียดเบียนต่อชีวิตของคนและสัตว์ รวมไปถึงระบบนิเวศที่เกื้อกูลต่อทุกชีวิต และยังเป็นการเกื้อกูลต่อทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ให้ประโยชน์และเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เกษตรอินทรีย์จึงเป็นกิจกรรมที่จะทำให้เกิดปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิตด้วยความสงบสุขโดยไม่ต้องไปเบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่าชุมชนเกษตรอินทรีย์มีวิธีการสร้างภูมิปัญญาที่อธิบายได้ด้วยแนวทางอริยสัจ ๔ เกษตรกรสรุปและศึกษาวิเคราะห์หาเหตุและผล ทำความเข้าใจความจริงแห่งชีวิตที่เกิดขึ้นทั้ง อดีต(ทุกข์) ความทุกข์ ความยากลำบากที่เคยเกิดขึ้น การเรียนรู้ทุกข์ รุสขของชุมชนรำลึกและเรียนรู้อดีตที่ผ่านมา ปัจจุบัน (สมุทัย) สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ต้นตอของปัญหา การเรียนรู้สาเหตุแห่งทุกข์และสุขและอนาคต (นิโรธ) หนทางพ้นทุกข์ จึงได้หันมาเลือกแนวทางเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสร้างสุขภาพระยะยาวในอนาคต ชุมชนเกษตรอินทรีย์มีสิ่งสมภูมิปัญญาทางการเกษตรจนเกิดความชำนาญ ภูมิปัญญาสามารถพัฒนาวิถีชีวิตได้เป็นอย่างดีจากการสะสมประสบการณ์ตั้งแต่ต้นจนถึงเกิดความชำนาญในหลาย ๆ ทาง คือ (๑) ความชำนาญด้านการทำเกษตรอินทรีย์ (๒) ความชำนาญด้านเครื่องมือและประเภทของพืชที่ปลูก ปัจจุบันจะเป็นการทำเกษตรแบบสมัยใหม่ที่รู้จักประสมประสานให้เข้ากับเครื่องมือสมัยเก่าของเก่า ประเภทของพืชที่ปลูกอาจจะพัฒนาไปด้วยจากพันธุ์เดิม ๆ ที่เคยปลูกก็หันไปปลูกข้าวไรซ์เบอร์รี่อินทรีย์ รวมทั้งพืชผักแบบผสมผสาน

อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยค้นพบคือนอกจากหลักพุทธธรรมแล้ว มีการนำหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้บูรณาการในการทำงานด้วย จากการที่ได้สัมภาษณ์เกษตรกรในชุมชนเกษตรกรอินทรีย์ ทำให้ทราบได้ว่าเกษตรกรได้ให้ความสำคัญต่อหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างมาก โดยได้บูรณาการหลักการของเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน ให้เข้ากับกิจกรรมการทำงานเกษตรด้วยวิธีการคือ ฝึกเป็นคนมีความพอประมาณโดยการทำการเกษตรให้เข้ากับวิถีชีวิตตามฐานะความเป็นอยู่ ไม่มากไม่น้อย ไม่รบกวนตนเองหรือผู้อื่น ด้วยความพอดีรวมทั้งรู้จักความพอดีและมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น (๑) ในด้านจิตใจ มีจิตใจที่เข้มแข็งไม่ย่อท้อในยามที่อ่อนแอ รู้ตัวเองไม่หลงตัวเองไม่คิดเกินตัวเอง (๒) ในด้านสังคม ต้องรู้จักสังคม มีความสามัคคีกันในกลุ่มชน ปกปักรักษาหรือกันพุดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ให้การแบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูล การติดต่อข้อมูลสื่อสารส่งข่าวเรื่องการเกษตร (๓) ด้านทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ต้องรอบรู้เรื่องดิน น้ำ อากาศ พืชผัก การแยกแยะประเภทของพืชให้เหมาะสมต่อสภาพของดินฟ้าอากาศ ซึ่งได้สรุปตามแผนภูมิดังนี้

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยพบบุคคลที่มีบทบาทเป็นผู้นำในด้านภูมิปัญญาทางการเกษตรท้องถิ่น กล่าวคือเป็นผู้ริเริ่มหรือผลักดันการพัฒนาความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรแบบไม่ใช้ปุ๋ยเคมี มีบทบาทในการบ่มเพาะและส่งสมความรู้ความเข้าใจ และแลกเปลี่ยนเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจนั้นในหมู่ผู้ทำการเกษตรอินทรีย์ ในขณะที่เดียวกันผู้ที่มีบทบาทนำนี้มีแนวคิดในการนำพระพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกับการทำงานด้านการเกษตรอีกด้วย ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปว่าควรจะคัดเลือกและศึกษาผู้นำด้านการสร้างภูมิปัญญาทางการเกษตรเหล่านี้

อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยพบจากผลการศึกษาคือนอกจากจะมีการนำศีลและหลักเมตตาธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้แล้ว ยังมีการบูรณาการหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ อีกด้วย ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอ

แนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปว่าควรจะศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรมและหลักการของเศรษฐกิจพอเพียงในความเข้าใจของเกษตรกรที่ใช้แนวทางเกษตรอินทรีย์เหล่านี้นต่อไป

๗. เอกสารอ้างอิง

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. ๑๑๗ อาชีพเกษตรกรรมทางเลือก เพื่อรองรับวิกฤติเศรษฐกิจ และแก้ไขปัญหา
การว่างงาน. กรมส่งเสริมการเกษตร, ๒๕๕๒.

กรมการพัฒนาชุมชน. คู่มือแนวทางการบูรณาการแผนชุมชน. สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน, ๒๕๕๓.

กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. สำนักพัฒนาเกษตรกรรม กรมส่งเสริมการเกษตร.
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ “รากแก้ว” บันทึกกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปีที่ ๑๑๐ . กรุงเทพมหานคร:
บริษัท ดาวฤกษ์ จำกัด, ๒๕๔๕.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ ๒๕๕๕-๒๕๕๙.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน. สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๕.

ชุมพูนุช ศรีจันทร์นิล. จิตวิทยาแนวพุทธ: แนวทางเพื่อการเยียวยา และพัฒนาจิตใจมนุษย์. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัย
หอการค้าไทย ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๔ เดือน ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๒.

ธวัช ปุณโณทก. ทิศทางหมู่บ้าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, ๒๕๓๑.

บรรณาธิการบริหาร. โครงการรักป่าสร้างคน ๘๔ ตำบลวิถีพอเพียง. จัดหมายข่าว ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔.

ประเวศ วะสี. กระบวนทรรศน์ใหม่ในการพัฒนาประเทศไทย ท้องถิ่นเข้มแข็ง. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่
บริษัท ทีคิวพี จำกัด, ๒๕๒๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www3.oae.go.th/rdpcc/index.php> (เข้าถึงวันที่ ๒๓
ธันวาคม ๒๕๖๐) [Online] Available from : <http://www3.oae.go.th/rdpcc/index.php> (Accessed on
23 December 2017).

สัมภาษณ์

สุชาติ ขาวเหลือง. สัมภาษณ์. วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ทองหล่อ แดงอร่าม. สัมภาษณ์. วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.